

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

12 AUGUSTUS 1970

55e JAARGANG

No. 2759

Japan: land van beloften

Het is thans vijftieng jaar geleden dat de eerste, operationele atoombommen werden afgeworpen boven de Japanse steden Hiroshima en Nagasaki. Daarmee kwam er een einde aan de tweede wereldoorlog.

Het is verbazingwekkend te noemen hoe snel Japan zich in economisch opzicht heeft weten te herstellen van de door de oorlog opgelopen schade. Het Belgische weekblad *Weekberichten*¹, waaraan onderstaande gegevens ontleend zijn, heeft onlangs aandacht besteed aan dit „fenomeen”, dat uitgaat boven het vroeger bewonderde „Wirtschaftswunder”.

Nu kan men een verschijnsel op verschillende wijzen benaderen. Genoemd weekblad beperkt zich tot de macrogegevens. Als eerste wordt gewezen op de *reële groei van het bruto nationaal produkt*. Deze zou voor Japan tussen 1950 en 1960 jaarlijks gemiddeld 8,8% bedragen hebben, vergeleken met 7,9% in West-Duitsland, 5,5% in Italië, 3,9% in Frankrijk, 2,9% in de Verenigde Staten en 2,7% in Groot-Brittannië. Gedurende de daaropvolgende periode 1960-1969 lag voor Japan het stijgingstempo van het BNP nóg hoger, nl. gemiddeld meer dan 9,6% per jaar.

Thans bekleedt Japan, op basis van *de grootte van het BNP*, met \$ 166,1 mrd. (1969) de derde plaats op de wereldranglijst ná de Verenigde Staten en de Sowjet-Unie, vóór West-Duitsland. Echter, gemeten naar rato van *het jaarlijks inkomen per inwoner*, neemt Japan (met \$ 1.289) slechts de zestiende plaats in op de wereldranglijst.

Als belangrijkste factor voor de snelle economische groei wordt de „*menselijke factor*” aangemerkt. Met name de arbeidsproductiviteit in de industrie steeg zeer snel: met gemiddeld 7% per jaar in de periode 1954-1964 en met gemiddeld 15% per jaar in de periode 1965-1969. Interessant daarbij is te vermelden dat ook in Japan een verschuiving binnen de verdeling van de beroepsbevolking is waar te nemen. De primaire sector daalde, tussen 1950 en 1968, relatief snel (in % van de beroepsbevolking van 48,3 naar 19,8); de secundaire sector steeg van 22 naar 34%; de tertiaire eveneens, van 29,7 naar 46,2%.

Als tweede belangrijke factor wordt aangevoerd de zeer hoge *investeringsgraad*. Deze steeg van 18% in 1950 tot

30-40% van het BNP in de jaren zestig; voor de periode 1960-1969 bedroeg de gemiddelde jaarlijkse stijging van de investeringen 18%. De financieringsmethoden speelden daarbij een belangrijke rol. Meer dan 80% van het werkkapitaal van Japanse ondernemingen zou bestaan uit opgenomen leningen. Mede als gevolg van de voorgestane kredietpolitiek van de Bank van Japan, vervult het bankwezen een belangrijke functie als financieringsorgaan. De, voor Westerse begrippen, relatief hoge spaarquota — in de periode 1963-1967 werd in Japan gemiddeld 19,6% van het inkomen der particulieren gespaard — deden eveneens „een duit in het zakje”.

De belangrijke economische positie welke Japan thans inneemt, is eveneens af te lezen uit de spectaculaire ontwikkeling van een aantal bedrijfstakken. Achtereenvolgens worden genoemd de staalindustrie, de scheepsbouw, de automobiellindustrie, de elektrische-machinedindustrie en de chemische industrie. De elektronica vormt thans de snelst groeiende sector. In 1953 gestart, is de Japanse elektronica-productie nu de tweede ter wereld.

De Japanse overheid zelf werkt met behulp van vijfjarenplannen. De voorziene economische groei werd echter steeds onderschat. Zo voorzag het plan 1967-1971 een reële groei van het BNP van 8,3% per jaar, terwijl in 1967-1969 reeds een gemiddelde groei van 12,5% per jaar was bereikt. Voor de periode 1970-1975 wordt uitgegaan van een jaarlijkse gemiddelde reële groei die ligt tussen de 10,8 en 12,4%. De geconstateerde groei wordt mede beïnvloed door de sterke stijging van de Japanse export. Zo bedroeg in 1950 het aandeel van de Japanse uitvoer in de wereldhandel 1,5%; in 1969 was dit gestegen tot 6,4%. Verwacht mag worden, dat Japan voorlopig het snelst groeiende land zal blijven temidden van de andere industriële landen.

Vormt Japan een in economisch opzicht intrigerende grootheid, het blijkt dit ook te zijn voor andere wetenschapsgebieden. Eén daarvan is dat Japan in de loop van de tijd er steeds in geslaagd lijkt te zijn de „westerse verworvenheden” in te passen binnen zijn eigen cultuur en tradities. Maar, ook dit is betrekkelijk: het „smog”-verschijnsel kent eveneens geen grenzen.

JvdB

¹ „Weekberichten”, publikatie van de Belgische Kredietbank, 3 juli 1970, blz. 285-289.

Inhoud

Japan: land van beloften	757
Korthheidshalve	758
Drs. J. P. Pronk: EEG, Engeland en Derde Wereld	759
Dr. G. J. Lammers: Overheid, openbaarheid en voor- lichting (I)	760
Drs. W. van Voorden: Reacties op kritische vakbonds- bestuurders	764
Drs. I. van der Zijpp: Financieel beleid en jaarverslag...	765
Prof. Dr. J. Pen: De onbekende (her)verdeling.....	771
Mededelingen.....	772

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit

Redacteur-secretaris: P. A. de Ruiter

Adjunct redacteur-secretaris:
J. van der Burg

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands
Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016;
kopij voor de redactie:
postbus 4224. Telefoon:
(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij
adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar,
studenten f. 31,20, franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen
kunnen ingaan op elke gewenste datum,
maar slechts worden beëindigd per
ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope
NV, Rotterdam; Banque de Commerce,
Koninklijk plein 6, Brussel,
postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij
H.A.M. Roelants, Lange Haven 141,
Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Korthheidshalve

Zoals gebruikelijk is in deze tijd van het jaar, wordt er weer hevig gespeculeerd over en geanticipeerd op de inhoud van de komende Miljoenennota. Een aantal dagbladen wist vorige week te vermelden dat de BTW in 1971 fors verhoogd zal worden, belangrijk méér in elk geval dan waarin de wettelijk reeds vastgelegde verhoging per 1 januari 1971 ad f. 300 mln. voorziet. Dat was het enige resultaat van hun vrije nieuwsgaring dat opvallend genoemd kan worden (al liet minister Witteveen in zijn interview met *Het Parool* van 30 juli jl. reeds doorschemeren dat die f. 300 mln. onvoldoende zou zijn). Voor het overige zal de Miljoenennota 1971 — zo die dagbladen het bij het rechte eind hebben — een uiterst marginaal gesleutel blijken te zijn, zowel aan de uitgaven- als aan de inkomstzijde. De budgettaire „ruimte” zal praktisch geheel door autonome uitgavenstijgingen worden opgeslokt; na aftrek daarvan blijven minime extraatjes over voor o.a. een uitbreiding van het woningbouwprogramma met 2.000 woningen, individuele huursubsidies, vormingswerk voor werkende jongeren, enz. Alle geen spectaculaire zaken. Daarbij komt dan nog dat het jaar 1971 „sluitpost” moet worden van vier jaar budgetbeleid volgens de Zijlstra-norm. Eveneens in het *Parool*-interview heeft minister Witteveen opnieuw verklaard de normoverschrijdingen van de jaren 1968 t/m 1970 in 1971 te zullen compenseren. Wat de inkomstenkant betreft, de tweede tranche van de inflatiecorrectie in het tarief van de inkomstenbelasting zal naar alle waarschijnlijkheid worden gehandhaafd. Deze f. 300 mln. per 1 januari a.s. is nu eenmaal aan de kiezers beloofd. Het siert de regering dat zij zich aan deze belofte wil houden. De vraag is alleen: waaraan zou de kiezer zelf de voorkeur geven zo hij het alternatief kende? Het alternatief namelijk van géén inflatiecorrectie in het IB-tarief, maar daarentegen wél een overeenkomstig geringere verhoging van de omzetbelasting in 1971 en bijgevolg minder kans op een nieuwe prijs-loon-spiraal in 1971 (de variantenanalyse in het Centraal Economisch Plan 1970, blz. 123-125, is zeer instructief). Misschien blijkt de regering zich dan wel te houden aan een belofte, waarvan de kiezer haar graag ontslaat. (dR)

Bepaald vernietigend is het oordeel van *The Economist* (1 augustus) over het Pearson-advies, op basis waarvan de partijen in het geschil dat leidde tot de Britse havenstaking uiteindelijk tot overeenstemming zijn gekomen. Een „lamentable report”, een „major national setback”, een „classic demonstration of what is wrong with the British Establishment's economic non-thinking in this age of our country's inflationary stagnation”. Aldus enkele niets aan duidelijkheid te wensen overlatende kwalificaties welke het Engelse weekblad van het 29 pagina's tellende rapport geeft. Het Pearson-advies begint met de inflatoire effecten van de werknemerswantsen te schetsen. Wie dan verwacht dat deze eisen op grond hiervan zullen worden afgewezen, komt echter bedrogen uit. Wat de commissie-Pearson vervolgens namelijk doet is niets anders dan zo'n inflatoire regeling aan te bevelen die, aldus *The Economist*, „will do obvious damage to the national economy”. Volgens het blad zal de nieuwe — zeer ingewikkelde — regeling de loonsom met veel meer dan de door de commissie aanvaardbaar geachte 7% doen stijgen, en dat in een bedrijfstak die ten eerste qua lonen al ver boven het nationale gemiddelde ligt en ten tweede „ridiculously overmanned” is. Wat Robert Carr, de nieuwe minister van Werkgelegenheid en Produktiviteit had moeten doen, nl. het advies van Pearson c.s. categorisch afwijzen, heeft hij niet gedaan. „Instead, he thanked Lord Pearson for producing these inflationary proposals so quickly”. En dat, aldus nog steeds het Britse weekblad, kan alleen maar een aanmoediging betekenen voor andere groepen om onder bedreiging van staking hogere lonen af te dwingen. Erger nog dan de ernstige economische gevolgen van het bereikte akkoord acht het blad het feit dat zo weinig mensen zich van deze gevolgen bewust zijn. „That is why Britain remains in nearly permanent economic crisis”. (dR)

EEG, Engeland en Derde Wereld

Op 30 juni jl. vond de officiële opening plaats van de onderhandelingen over de toetreding van Engeland c.s. tot de Europese Gemeenschappen. Aan beide kanten lijkt men deze onderhandelingen serieuzer op te vatten dan de vorige keer (1961-1963). De algemene verwachting is dan ook dat de toetreding binnen afzienbare tijd een feit zal zijn.

De onderhandelingen zullen echter niet gemakkelijk zijn. Met name het fundamentele verschil tussen de Engelse landbouwpolitiek en die van de Zes vormt een potentieel breekpunt. In Engeland is gekozen voor een optimum dat zowel efficiency als equity tot zijn recht doet komen: een redelijke allocatie wordt verzekerd door de boeren te laten concurreren met vrij ingevoerde, laag geprijsde voedingswaren, en hun ter verzekering van een bepaald minimum inkomen „deficiency payments” te verstrekken. De EEG-landbouwpolitiek staat hier lijnrecht tegenover: aangezien het doel is dat de Zes elkaars produkten afnemen, terwijl de landbouwers in plaats van een minimum inkomen minimum prijzen worden gegarandeerd, wordt de invoer middels importheffingen tegengegaan. Met de opbrengst daarvan worden de hoge interne prijzen ondersteund door interventie-aankopen en exportrestituties te financieren. Hoewel het Britse systeem om meer dan één reden de voorkeur verdient, staat toch reeds vast dat toetreding tot de EEG de aanvaarding van de landbouwpolitiek van de Zes zal moeten inhouden. In de onderhandelingen zal het daarom vooral gaan over een eventueel plafond voor de Britse stortingen in het gemeenschappelijk landbouwfonds — Engeland is een zeer grote voedselimporteur — en over de duur van de overgangsperiode.

Het heeft er de schijn van dat de gevolgen die Englands huidige handelspartners van de Britse toetreding tot de EEG zullen ondervinden minder belangstelling ondervinden dan bij de vorige onderhandelingen. In de meeste beschouwingen wordt eigenlijk alleen ingegaan op de consequenties voor de EFTA-landen die niet ook zelf om toetreding hebben verzocht, alsmede voor Nieuw-Zeeland. Met name de belangen van de al dan niet tot de Commonwealth behorende ontwikkelingslanden lijken nauwelijks in het

geding te komen. Toch zullen ook zij de gevolgen van de uitbreiding der Europese Gemeenschappen ondervinden, en wel om een aantal redenen:

1. De aanvaarding door Engeland van de Europese gemeenschappelijke landbouwpolitiek betekent prijsverhoging op de Britse markt. Dit kan leiden tot een verhoging van de Britse landbouwproductie, en tegelijkertijd de consumptie enigszins afremmen, hetgeen de totale agrarische export van de ontwikkelingslanden nadelig zal beïnvloeden.

2. De gemeenschappelijke landbouwpolitiek van de EEG heeft geleid tot een produktiestijging in de landbouw en voor bepaalde produkten tot overschotten. De toetreding van Engeland vergroot de mogelijkheid tot het afzetten van bestaande overschotten en is bepaald geen rem op de toekomstige produktie. De neiging tot autarkie kan er zelfs door worden vergroot. Dit betekent nog minder mogelijkheden voor de ontwikkelingslanden om die produkten naar Europa te exporteren waarmee zij met de EEG concurreren (o.a. granen, rijst, suiker).

3. Ook voor de halffabrikaten en eindprodukten zal de vergroting van de gemeenschappelijke markt, beschermd door het gemeenschappelijke buitentarief, tot een „trade-diversion effect” aanleiding geven dat de export van de ontwikkelingslanden schaadt.

4. De aanvaarding door Engeland van de gemeenschappelijke landbouwpolitiek en het gemeenschappelijke buitentarief betekent een vermindering van de preferentie van de Commonwealth. Die vermindering is aanzienlijk omdat het gemeenschappelijke buitentarief juist ook hoog is ter bescherming van de tropische produkten die de EEG uit de met haar geassocieerde

landen betreft (o.a. koffie, cacao, bananen, oliën en vetten en suiker). Vooral voor suiker bestaat er een voor Englands leveranciers zeer gunstige preferentiële regeling. De Commonwealth Sugar Agreement garandeert deze landen, wier economie veelal drijft op de suikerexport, aanzienlijke quota tegen een prijs die een flink stuk boven de wereldmarktprijs ligt. Een oplossing zou gevonden kunnen worden in speciale handelsakkoorden of in een uitbreiding van de EEG-associatie, doch dit brengt de belangen van de reeds geassocieerde landen in gevaar.

Het gaat bij dit alles om de belangen van ontwikkelingslanden die niet, of althans niet direct, bij de onderhandelingen zijn vertegenwoordigd. De onderhandelingen zijn voor hen desalniettemin zeer belangrijk omdat de onderhandelingspartners samen ruim een derde van hun export afnemen. Het is daarom toe te juichen dat een aantal actiegroepen, die opereren binnen de wél direct bij de onderhandelingen betrokken landen, het initiatief heeft genomen om hier gezamenlijk iets aan te doen. Enkele weken geleden hebben zij zich tot alle regeringen en intergouvernementele instanties gericht met een verklaring waarin op de hierboven genoemde problemen wordt gewezen en waarin tevens enkele voorstellen worden gedaan. Deze behelzen enerzijds de suggestie dat de onderhandelingen worden opengesteld voor waarnemers van alle ontwikkelingslanden, die daarmee in de gelegenheid zouden worden gesteld hun standpunt over de diverse onderhandelingsvoorstellen uiteen te zetten. Anderzijds wordt voorgesteld dat de onderhandelingen over de Britse toetreding tot de EEG gebruikt worden als een unieke gelegenheid om met name de landbouwen handelspolitiek der betrokken landen te herstructureren met het oog op twee plannen, waarvan de verwerking voor de ontwikkelingslanden van vitaal belang is: 1. het plan voor een algemeen stelsel van niet-wederkerige non-discriminatoire tariefpreferenties voor alle ontwikkelingslanden, zoals dit binnen de UNCTAD in bespreking is, en 2. het FAO „World Indicative Plan” dat er op mikt de „self-sufficiency ratio” van de rijkere landen terug te brengen tot een percentage dat in overeenstemming is met de te verwachten toeneming in de produktie- en exportmogelijkheden van de ontwikkelingslanden.

J. P. Pronk

Overheid, openbaarheid en voorlichting (I)

DR. G. J. LAMMERS

Dr. G. J. Lammers, oud-directeur van de Rijksvoorlichtingsdienst, schreef in ESB van 21 oktober 1953 een artikel over de geschiedenis van de overheidsvoorlichting in Nederland. Het rapport van de commissie-Biesheuvel én de recente dissertatie van Dr. E. Dekker over de overheidsvoorlichting vormden voor de heer Lammers gerede aanleiding om voor ESB een vervolg op zijn artikel van destijds te schrijven. Hij gaat hierin uitvoerig in op de aanbevelingen van het rapport-Biesheuvel. Als oud-voorlichtingsman acht hij het rapport een knap stuk werk, maar plaatst daarbij menige kritische aantekening. In ESB van volgende week wordt het vervolg van Dr. Lammers' artikel afgedrukt.

In een speciaal aan het onderwerp voorlichting gewijd nummer van *ESB* van 21 oktober 1953 heb ik een bijdrage mogen leveren over de geschiedenis van de overheidsvoorlichting in Nederland. Dit artikel heeft als geschiedschrijving nog altijd zijn waarde, doch na zestien jaar moet er nodig een vervolg op komen. Hiertoe bestaat te meer aanleiding nu de laatste tijd de overheidsvoorlichting weer in het middelpunt van de belangstelling staat. In opdracht van de regering heeft de commissie-Biesheuvel niet alleen de overheidsvoorlichting ónder de loep genomen, maar ook haar oordeel gegeven over de vraag hoe openheid van de bestuursdienst kan worden bevorderd. De commissie, onder leiding van een tweetal Kamerleden, Mr. Biesheuvel en Mr. Vrolijk (beiden ook oud-minister), heeft een doorwrocht rapport aan de regering aangeboden. De leden waren zorgvuldig gekozen, zowel uit de wetenschappelijke wereld als uit die van de publiciteit en van de public relations. Het rapport is een knap stuk werk, van groot belang niet alleen voor de politieke en publiciteitswereld, maar voor allen die belang hebben bij het tot stand komen van het regeringsbeleid. En dat zijn eigenlijk alle geïnteresseerde burgers.

Opmerkenswaardig in dat verband is dat de overheidsvoorlichting kort geleden ook object is geweest van een onderzoek van de werkgroep bestuurswetenschappen van het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht. Dit onderzoek naar de produktie van de voorlichting van overheidswege heeft een jaar geduurd en heeft zich uitgestrekt over een periode van vier jaar, nl. van 1960 tot 1964. De resultaten van dit onderzoek vindt men in het proefschrift van Dr. E. Dekker¹, eveneens een lijvig boekwerk.

Het is verheugend dat het Sociologisch Instituut te Utrecht door dit onderzoek heeft meegewerkt aan het aan de oppervlakte brengen van de problematiek welke schuilt in de relatie tussen overheid en burger. Een jaar lang

hebben Dr. Dekker en zijn medewerkers de archieven van de overheidsinstanties doorzocht om te komen tot een wetenschappelijk verantwoorde kwantificering van de voorlichtingsproduktie, en wel met name die produktie welke betrekking heeft op de voorlichting over het beleid. Dit onderzoek is aangevuld met een aantal ongestructureerde interviews met voorlichtingsambtenaren. Daarbij is heel wat losgewoeld. Ook al kan men bezwaren hebben tegen de methode van het onderzoek en de daaraan verbonden conclusies, vast staat dat er problemen waren en dat deze aan de oppervlakte zijn gekomen.

Voorlichting niet te scheiden van beleid

Het lijkt mij goed alvorens over te gaan tot een beschouwing van het rapport-Biesheuvel even stil te staan bij het werkstuk van Dr. Dekker. Hij heeft het zich niet gemakkelijk gemaakt. Het bijeenzoeken uit de archieven van voorlichtingsmateriaal is een moeizaam en tijdrovend werk, om van de meting en classificatie niet te spreken. Toch is het resultaat in een bepaald opzicht teleurstellend. Dat ligt niet aan het enthousiasme van de medewerkers, maar aan de aard van het te onderzoeken materiaal. Van de gehele produktie van voorlichtingsmateriaal is slechts een deel meetbaar. Het zijn de officieel uitgegeven communiqués, in welke vorm dan ook. Iedere ingewijde weet, dat deze officiële mededelingen over het beleid in vele gevallen beknopt zijn. De redactie is het resultaat van zorgvuldig

¹ E. Dekker: „Overheidsvoorlichting in de verzorgingsmaatschappij”. Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor in de sociale wetenschappen aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Drukkerij Bronder, Rotterdam 1969.

overleg. Ieder woord is op zijn waarde geproefd en bij twijfel geschrapt. Voor de journalist als vakman is een dergelijk stuk vaak een aansporing om op onderzoek uit te gaan. Soms bij de voorlichtingsdiensten, soms via deze bij de beleidsambtenaren, soms bij de bewindslieden zelf. Er werken in Den Haag journalisten die uitstekend geïnformeerd zijn, die veel meer kennis hebben verzameld over het regeringsbeleid dan zij in hun krant kunnen afdrucken. Kamerleden leveren ook een uitstekend mediair tussen bewindsman en journalist. Deze journalisten hoort men weinig klagen over een gebrek aan informatie. Zij hebben vele bronnen, die zij ook wel als het te pas komt tegen elkaar weten uit te spelen. De overheidsvoorlichting is er slechts één van en dient in de praktijk vaak als toetssteen. Want een Nederlandse journalist wantrouwt in zijn hart elke voorlichting uit een politieke hoek. Maar dit rollenspel tussen journalist en voorlichter is moeilijk te meten en te classificeren.

Het gevaar van een kwantitatieve inventarisatie van de overheidsvoorlichting is niet alleen dat zij een onvolledig beeld geeft van de werkelijke communicatie tussen overheid en burger, ernstiger is dat zij de indruk kan wekken dat de voorlichting een zelfstandige functie heeft met een eigen meetbare produktie. Met andere woorden: *het gevaar dreigt dat de voorlichting wordt gescheiden van het beleid*. Er is uiteraard een voorlichtingsproduktie onafhankelijk van het beleid. Deze voorlichting omvat een groot deel van de produktie door middel van de kostbare media, zoals drukwerken, films en tentoonstellingen. De onderwerpen voor deze voorlichting hebben geen betrekking op een politiek beleid maar geven een beeld van onze landbouw, onze economie, onze architectuur, ons onderwijs enz. Over die voorlichting spreekt Dr. Dekker niet. Hij wil de voorlichting zien in relatie tot het beleid. Maar dan moet ook het beleid in het beeld komen. De kwantiteit en ook de kwaliteit van de voorlichting zijn namelijk afhankelijk van de kwantiteit en de kwaliteit van het beleid. De voorlichting is de reflex van het beleid en om de voorlichting over een bepaalde periode te kennen moet deze met het beleid als één geheel worden gemeten. Bij de voorlichting over een beleid is het beleid de hoofdzaak. De voorlichting is er een deel van en kan niet op zich zelf worden beoordeeld. Wel de voorlichtingstechniek. Maar dat is slechts het kanaal waardoor de voorlichtingsstroom vloeit.

Nu is het beleid een moeilijk te meten produkt. Het ontstaan is vaak grillig en verborgen in de departementale dossiers. De ontwikkeling van een beleid geschiedt vaak schoksgewijze. Een onderwerp wordt ter hand genomen, ontwikkeld en blijft dan rusten. Soms is de oorzaak daarvan aantoonbaar, soms ook niet. Maar dan komt er plotseling een impuls, bijv. door een Kabinetformatie, waardoor het proces weer op gang komt. Vaak ook onder invloed van veranderende opvattingen op politiek en maatschappelijk terrein. Het beleid is geen reïncultuur dat ergens in een studeerkamer ver van het maatschappelijke leven wordt uitgedacht. Het is de verdienste van Dr. Dekkers proefschrift dat hij vooral de aandacht heeft gevestigd op de betekenis van de „vorparlementarischen Raum” als kenmerkende begripsomschrijving van alle invloeden die vanuit de maatschappij op het regeringsbeleid inwerken. Dat zijn er heel veel, zowel in het openbaar als in het verborgen. In het openbaar oefenen bijv. de publiciteitsmedia een grote invloed uit en de laatste tijd ook de buitenparlementaire acties. Die invloed zou nog te meten zijn, maar wie heeft een inzicht in de invloed welke op het regeringsbeleid wordt uitgeoefend door de vaste colleges van advies en bijstand? Het is een invloed van de maat-

schappij uit buiten het Parlement om. Volgens de brief van de minister van Algemene Zaken van 20 mei jl. aan de Tweede Kamer gaat het hier om meer dan 200 vaste colleges, al of niet op de wet gebaseerd. Wanneer men deze lijst bestudeert komt men tot de conclusie, dat er bijna geen terrein van overheidszorg is waarop de regering niet beschikt over de adviezen of de medewerking van een vast college van speciale deskundigen.

Overheidsvoorlichting na de tweede wereldoorlog

Wie de ontwikkeling van de overheidsvoorlichting wil begrijpen, moet vooral op de geschiedenis letten. De Tweede Kamer die in 1946 de degen kruiste met Minister-President Schermerhorn over de grenzen van de overheidsvoorlichting werd grotendeels beheerst door de discipline van de juridische wetenschap. Het staatsrecht leerde, dat de regering verantwoording diende af te leggen tegenover de Staten-Generaal. Dat hield in, dat dus ook de voorlichting zich tot de Staten-Generaal moest richten. De regering mocht zeker niet over de Staten-Generaal heen zich tot het volk richten. Dat riekte naar propaganda in de geest van Goebbels, wiens perfide werk nog vers in het geheugen lag. Wel deed de door de Regering ingestelde Commissie-Van Heuven Goedhart enige concessies en erkende zij het recht van de overheid om door middel van voorlichting haar beleid bekend te maken, te verklaren en toe te lichten doch deze moest daarbij passief blijven en zoveel mogelijk van de toen bestaande media, met name de pers, gebruik maken. Wilde de Commissie-Van Heuven Goedhart de coördinatie van de voorlichting in handen leggen van een hoge ambtenaar onder de Minister-President, maar overigens met handhaving van de volledige individuele ministeriële verantwoordelijkheid, de regering volgde een andere weg. Op voorstel van een ambtelijke commissie riep zij de Voorlichtingsraad in het leven, aan wie zij met name de coördinatie van de produktie opdroeg, met als uitvoerend orgaan de Rijksvoorlichtingsdienst. De persoonlijke ministeriële verantwoordelijkheid voor de voorlichting bleef gehandhaafd, in het bijzonder voor de voorlichting via pers en radio, die aan de bevoegdheid van de Voorlichtingsraad werd onttrokken.

Dit alles paste geheel in het staatsrechtelijke denken van die tijd. Het lag ook geheel in de lijn van de toen aan het bewind zijnde ministers en politieke leiders. Een man als Dr. W. Drees aanvaardde de voorlichting ten volle als een deskundig technisch apparaat bij de uitvoering, doch bij de vorming en presentatie van het beleid had zij geen taak. Hij was — en is nog! — een staatsman die het politieke spel tot in de puntjes beheerst. Als minister kende hij niet alleen de Kamer maar ook het land, de kiezers. Hij wist niet alleen wat in de Staten-Generaal haalbaar was, maar hij wist ook hoe het land erop zou reageren. Voor hem was beleid en presentatie van het beleid één en ondeelbaar. Presentatie van beleid is de confrontatie met de openbaarheid, hetzij in de Staten-Generaal hetzij direct voor het forum van het Nederlandse volk. Wanneer de policy makers daarmee geen rekening hebben gehouden is de voorbereiding van het beleid niet compleet. In de praktijk gebeurde het maar al te vaak dat op het laatste moment aan de presentatie werd gedacht. Vaak dan pas wanneer pe voorlichting vroeg: wat moeten wij zeggen?

Er is nog een ander aspect, niet minder belangrijk. In de periode dat Dr. W. Drees Minister-President was, werd het parlement geleid door een aantal politici die vóór alles parlementariërs waren. Ik noem hier slechts enkele namen:

Schouten, Romme, Oud, Alberda, Anema en Kranenburg. Die stonden eenparig pal voor de rechten van de volksvertegenwoordiging, onder gelijktijdige erkenning van de rechten van de regering. De leer van Thorbecke, die regering en Staten-Generaal zag als twee zelfstandige componenten, elk met een eigen verantwoordelijkheid, werd — zij het misschien niet door allen in theorie — dan toch wel in de praktijk aanvaard. Voor de voorlichting betekende dit dat er een aantal terreinen met taboes was. Zo hield de voorlichting zich verre van alle politieke controversiële problemen, zo lang de strijd daarover in het parlement niet was beslecht. Ook werd het recht op primeur van de volksvertegenwoordiging geëerbiedigd. Kamerstukken werden dan eerst vrijgegeven voor publiciteit wanneer de griffie daartoe het verlot gaf en voorts werd de regel in acht genomen dat geen inlichtingen aan de pers werden verstrekt wanneer een Kamerlid over hetzelfde onderwerp vragen had gesteld. Kortom, deze periode werd beheerst door het beginsel van het recht van primeur van de volksvertegenwoordiging.

Primeurrecht Parlement verdwenen

Het thans verschenen rapport van de commissie-Biesheuvel rekent daarmee af. In dit opzicht is het kenmerkend voor deze tijd. Hoofdstuk IV draagt tot titel: „Geen primeurrecht van het parlement”. De commissie constateert dat het zgn. primeurrecht van het Parlement, d.w.z. de traditionele opvatting dat de Staten-Generaal het recht zouden hebben als eerste kennis te nemen van mededelingen van de regering, in de praktijk onhoudbaar is geworden. Maar bovendien acht de commissie dit primeurrecht theoretisch niet gefundeerd. Een van de hoofdtaken van het Parlement is de regering gelegenheid te geven en op te roepen tot verantwoording omtrent haar beleid, eventueel met toepassing van sancties. Voor een goede vervulling van die taak is niet ter zake dienende of de volksvertegenwoordiging als eerste wordt geïnformeerd.

Persoonlijk vind ik dit een belangrijke aanbeveling van het rapport-Biesheuvel, omdat opvolging ervan een einde maakt aan een jarenlang hardnekkig volgehouden fictie. Ik herinner mij nog als de dag van gisteren een verbolgen Tweede Kamer, die op korte termijn in de namiddag debatteren moest over een spoedshalve vermenigvuldigd persbericht, een uur tevoren aan de pers verstrekt om de avondbladen nog te halen. Dat was natuurlijk een absurde reactie.

Ficties zijn altijd en overal lastig. Zij staan een normale ontwikkeling in de weg. Men kan in onze maatschappij de moderne communicatiemediën niet meer wegdenken. En deze kunnen niet wachten tot de Kamers een van de regering ontvangen stuk hebben vermenigvuldigd en aan haar leden hebben verzonden. Enkele jaren geleden mocht een dergelijk stuk niet gepubliceerd worden tot het de leden had bereikt. De eerste fictie was dat aangenomen werd dat het de leden had bereikt op het moment dat het stuk in het Kamergebouw aanwezig was, ter beschikking van de leden. De fictie werd later uitgebreid toen aangenomen werd dat het stuk de leden had bereikt wanneer één exemplaar ter griffie aanwezig was. Daarmee was dan het primeurrecht van de Kamers gesauveerd. Een dergelijke gekunstelde constructie is belachelijk. De commissie-Biesheuvel wil dat elke instantie haar eigen stukken publiceert. Dit betekent dat de regering wetsontwerpen, nota's en brieven aan de Kamers zelf publiceert op het moment dat zij deze verzendt. Dit lijkt een praktische oplossing. De commissie

vervalt m.i. echter in de fout van overdrijving wanneer zij het publikatiemoment stelt op het ogenblik dat een regeringsstuk door de verantwoordelijke minister is bekrachtigd of in geval van een wetsontwerp, dat het van de Koninklijke Boodschap is voorzien. In de gedachtengang van de commissie moet het dan maar als stencil, drukproef, fotocopy of excerpt naar buiten. Ik denk dat dit ook een fictie wordt, want het is een kleine moeite om met de uiteindelijk paraaf te wachten tot het stuk is gedrukt en in voldoende exemplaren beschikbaar is. Hetzelfde geschiedt nu toch ook met regeringsverklaringen en dergelijke stukken die op korte termijn verschijnen. Indien men de publicatieplicht bij de regering legt moet men haar ook de gelegenheid geven dit ordelijk te doen.

Niet kan worden ontkend dat een dergelijke regeling iets afdoet aan de waarde van het Parlement. Het verliest een prerogatief, ook al was dat de laatste jaren niet meer dan een fictie. Zijn werkelijke invloed kan worden vergroot indien de regering erop bedacht is zo veel mogelijk het gemeen overleg met het Parlement te zoeken. In dit kader past de aanbeveling van de commissie-Biesheuvel aan de regering om in het voorjaar een nota aan de Staten-Generaal te zenden waarin mededelingen worden gedaan over de verwachte financiële mogelijkheden in het komende begrotingsjaar, inzicht wordt gegeven in de verhouding tussen vastliggende en variabele uitgaven en alternatieve mogelijkheden worden genoemd voor de besteding van de eventuele beschikbare ruimte. De Tweede Kamer zou aan deze nota een debat moeten wijden, zodat de regering reeds in het voorjaar kan weten, welke voorkeuren in de volksvertegenwoordiging leven voor het begrotingsbeleid in het komende jaar.

Deze suggestie is zinvol. Zij activeert het contact tussen regering en volksvertegenwoordiging en maakt de begrotingsvoorbereiding doorzichtiger. De openbaarheid van het debat brengt de essentiële beleidspunten voor het forum van het volk. Dit is in een parlementaire democratie de juiste weg. De presentatie en de verdediging van het beleid dienen door de verantwoordelijke bewindsman in het Parlement te geschieden en niet via de voorlichting over het Parlement heen. In enkele commentaren op het rapport-Biesheuvel duikt deze gedachte toch weer op. Het rapport zelf trekt de lijn zuiver. Wij vinden hier niets over het „verkopen van het beleid” of over „beleidsondersteunende voorlichting”. De commissie voelt in meerderheid zelfs niet voor „public relations” bij de overheid. Terecht indien men het in het bedrijfsleven geldende begrip „public relations” zonder enige correctie toepast op de overheid. De verhouding tussen overheid en burger is een andere dan die tussen een bedrijf en haar cliëntèle en omgeving of tussen een vereniging en haar leden. Maar in de praktijk is de verbindende schakel de voorlichting. Het doel bij het bedrijfs- of verenigingsleven is een gunstige sfeer te scheppen; het doel bij de overheid is de burger inzicht te geven zodat hij zelfstandig kan kiezen. Daarom is voorlichting bij de overheid verklaring en toelichting. Verder gaat de voorlichting niet.

Deze lijn werd reeds door de commissie-Van Heuven Goedhart uitgestippeld en de commissie-Biesheuvel is er niet van afgeweken. Zij oordeelt dat de regering zich in haar rechtstreekse informatie aan de burgers, zeker als deze betrekking heeft op beleidszaken waarover de Staten-Generaal zich nog moeten uitspreken, moet beperken tot openbaarmaking, verklaring en toelichting. De commissie erkent dat aan presentatie van wetsontwerpen door middel van persconferenties, gepaard gaande met de gebruikelijke

interviews voor radio en TV, een zeker element van beïnvloeding van de publieke opinie over het parlement heen inherent is. Dit behoeft evenwel naar de mening van de commissie de parlementaire verantwoordelijkheid niet te schaden, mits bepaalde grenzen nauwlettend in het oog worden gehouden. In het algemeen liggen deze daar waar de regering zou pogen via de publieke opinie de volksvertegenwoordiging onder druk te zetten om aldus de kans op parlementaire aanvaarding van haar beleid te vergroten. Hiermee is de weg geblokkeerd waarop de regering van haar voorlichtingsapparaat een propaganda-apparaat zou kunnen maken. De regering mag haar beleid wel aanprijzen, maar in de post-parlementaire fase. De commissie formuleert dit aldus:

„Aanvaardbaar is dat de overheid de burgers van de juistheid van een beleid tracht te overtuigen indien — en dat is dan een voorwaarde — de democratische besluitvorming geheel ten einde is gebracht en daarbij ook de wenselijkheid van een dergelijke aanprijzing uitdrukkelijk aan de orde is gesteld. Te denken valt in dit verband aan campagnes ten behoeve van de gezondheidszorg, ter voorkoming van brandgevaar, ter aanmoediging van het sparen, enz.”

Recht op informatie een grondrecht?

Het belangrijkste deel van het rapport van de commissie-Biesheuvel handelt niet over een voorlichtingsaspect, maar over een bestuursaspect, nl. het aspect van de openbaarheid. Hier wordt een dualiteit in de opdracht aan de commissie in haar gevolgen openbaar. Er is aanvankelijk met de gedachte gespeeld twee commissies in het leven te roepen, één voor de heroriëntering van de overheidsvoorlichting en één voor de openbaarheid van het bestuur. Deze laatste commissie zou ressorteren onder de minister van Binnenlandse Zaken. De leden ervan zouden hun sporen verdiend moeten hebben op het terrein van het staatsrecht, de staatkunde of de bestuurskunde. Ook is overwogen de materie van de openbaarheid aan de grondwetscommissie-Cals-Donner over te laten. Dit zou ongetwijfeld een langere weg hebben betekend. Zo kreeg de commissie-Biesheuvel deze zaak op haar agenda en zij heeft er zich met grote energie op geworpen. Ik vrees dat de samenstelling van de commissie-Biesheuvel meer toegesneden was op de voorlichting dan op de bestuurskunst. Het journalistieke element was sterk vertegenwoordigd en dat is merkbaar in de wijze waarop het vraagstuk van de openbaarheid van het bestuur is aangevat.

Dit vraagstuk vraagt echter een totaal andere benadering dan dat van de voorlichting. Volgens Prof. De Goede² is openbaarheid een rechtstoestand, openheid een mentaliteit en voorlichting een uit die mentaliteit geboren onverplicht gegeven uitbreiding van de openbaarheid. Prof. Van Maarseveen³ meent dat het woord openbaarheid — indien als juridische term gebezigd — zich hoofdzakelijk beperkt tot zichtbaarheid, toegankelijkheid en kenbaarheid voor een ieder die wil zien, horen, komen en kennen. Bij openbaarheid is er dus geen beletsel om zelf in persoon een vergadering bij te wonen, een gebouw binnen te gaan, kennis te nemen van geschriften of drukwerken. De enige belemmering kan zijn gelegen in tijd en omstandigheden, doch zij gelden dan voor iedereen. Ook kan de openbaarheid worden ingeperkt in het belang van een hoger goed, het belang van de Staat, het belang van de openbare orde enz. Maar dit verandert niets aan de rechtstoestand van de openbaarheid. Die ligt vast in Grondwet of wet.

De commissie-Biesheuvel had tot opdracht behalve heroriëntatie van de overheidsvoorlichting ook na te gaan of de

burger een juridisch recht op openheid heeft. De woordkeuze kan misverstand wekken. Wij hebben gezien dat openheid een mentaliteit is en het lijkt onmogelijk om een mentaliteit voor de rechter af te dwingen. Een recht op informatie kan wel juridisch worden geconstrueerd; het laat zich namelijk concreet uitwerken. Maar als een van de grondrechten zou het in de Grondwet verankerd moeten zijn. Het behoort nl. tot de categorie van klassieke grondrechten, te vergelijken met het recht van vereniging en vergadering, het recht van petitie en het recht van vrije meningsuiting. Men kan zelfs stellen dat deze grondrechten pas door het recht op informatie inhoud krijgen.

Het recht op informatie is naar mijn mening een grondrecht. D.w.z. het is niet afhankelijk van het inzicht van een bestuurder, ook niet van de meerderheid in de Staten-Generaal. Het heeft wel te maken met het beginsel van behoorlijk bestuur, maar het is daarvan niet afhankelijk. Daarom hoort het in de Grondwet thuis onder de grondrechten en niet in het hoofdstuk over wetgeving en bestuur. Prof. Van Maarseveen⁴ zou hier een nieuw artikel willen inlassen, luidende: „De openbaarheid, die bij de uitoefening van overheidsbevoegdheden in acht moet worden genomen, wordt bij of krachtens de wet geregeld”. Bevoegdheidsuitoefening zonder een ingebouwd openbaarheids-element acht hij in deze tijd, in dit land en bij de huidige staatkundige opvattingen niet in overeenstemming met de eisen die aan het overheidsoptreden gesteld mogen worden.

In deze constructie gaat het niet om een grondrecht van de individuele burger. Het uitgangspunt is aan welke eisen een behoorlijk bestuur hic et nunc moet voldoen. De Grondwetscommissie-Cals-Donner heeft in haar tweede rapport bij de behandeling van artikel 7 (drukkersvrijheid) het onderwerp openbaarheid van bestuur onbesproken gelaten in afwachting van het rapport-Biesheuvel. Ik hoop dat zij aanleiding vindt zich alsnog te verdiepen in de vraag of het hier gaat om een beginsel van behoorlijk bestuur of om een grondrecht. De uitkomst van deze studie zal ook van betekenis zijn voor de keuze van de beroepsinstantie. De commissie-Biesheuvel kiest de administratieve rechter. Gaat het echter om een grondrecht dan is de gewone rechter bevoegd. Wanneer het door de commissie-Cals-Donner voorgestelde toetsingsrecht van de grondrechten aan de Grondwet wordt ingevoerd zou langs deze weg een evenwichtige toepassing verzekerd kunnen worden.

Indien in de Grondwet het recht van informatie als grondrecht zou worden opgenomen kan de uitwerking ervan aan de gewone wetgever worden opgedragen. De artikelen 5, 6 en 7 van het ontwerp van wet-Biesheuvel bieden hier een goed aanknopingspunt. Op de overheid wordt de plicht gelegd de gevraagde informatie te verstrekken tenzij tegen inwilliging bezwaar bestaat op een van de in artikel 4 genoemde gronden, aangevuld met de grond dat „de voorbereiding van de besluitvorming niet is afgerond en op dat moment opinievorming over die aangelegenheid niet van belang is voor een goede en democratische bestuursvoering”. Ik kom op deze ontheffingsgronden terug bij de bespreking van de verdere inhoud van dit wetsontwerp.

G. J. Lammers

² Prof. Mr. B. de Goede in „Hoe openbaar wordt ons bestuur”. *Vuga-boekerij*, Den Haag.

³ Prof. Mr. H. Th. J. F. van Maarseveen in *idem*.

⁴ *T.a.p.*

Reacties op kritische vakbondsbestuurders

DRS. W. VAN VOORDEN*

Het Werkverband Kritische Vakbondsbestuurders is enkele maanden geleden „opgericht” door enige bestuurders en medewerkers van NVV, NKV en CNV. De ontstaansreden was onbehagen over de weinig strijdbare houding van de hedendaagse vakbeweging. Het doel was tot een bundeling van alle progressieve krachten binnen de vakbeweging te komen om een nieuwe strategie voor de maatschappijvernieuwing te formuleren en de vakbeweging van binnenuit te democratiseren.

Volgens enige als geestelijke vaders gedoodverfde vakbondsfunctionarissen is het verband ter ziele ¹. Ja, zelfs wordt door sommigen betwijfeld of het ooit heeft bestaan. Zo schrijft *De Gids* (CNV-orgaan): „Veel rumoer om een club die niet bestaat”, maar haast zich vervolgens — enigszins inconsequent — op te merken dat er in ieder geval geen CNV-ers deel van uitmaken ². *De Vakbeweging* (NVV-orgaan) laat eveneens een duidelijk afwijzend geluid horen. Verwijtend wordt gesteld: „Door Van Gorkum is opnieuw de positie van de vakbeweging in discussie gekomen” ³.

De „wind of change”, die even was opgestoken, is weer gaan liggen. Voor hen die de vakbeweging als kritische factor in de maatschappelijke orde ter harte gaat een teleurstellende situatie. Teleurstellend vanwege de afwijzende reacties, die deels berusten op argumenten die een nogal persoonlijk karakter dragen en deels op formalistische gronden zijn gebaseerd. Teleurstellend óók omdat een tactisch minder goed gekozen presentatie van de zijde van het werkverband een belangrijke ontwikkeling vertraagt.

In de reacties van de vakbondspers vallen twee dingen op. Ten eerste de poging van de vakbeweging het fenomeen van de verontruste bestuurders te bagatelliseren. Men spreekt van een „onbegrijpelijke rel” ⁴ en tracht de zaak zo voor te stellen als zou het geheel een particuliere aangelegenheid van Van Gorkum zijn ⁵. Ten tweede door in het verweer meer het accent te leggen op de organisatorische vormgeving in een verband, dan op de door de kritische bestuurders ontvouwde gedachten. Het is vooral de uiterlijke vormgeving waarop de kritiek zich richt. Zondervan ⁶, die als het op progressiviteit aankomt waarlijk niet één van de achterblijvers is binnen het NVV, is daar het meest duidelijke voorbeeld van. Na te hebben vastgesteld, dat de Metaalbedrijfsbond NVV reeds eerder tot de overtuiging was gekomen dat de maatschappij-hervormende functie van de vakbeweging meer belangstelling moet krijgen, noemt hij het onaanvaardbaar, dat er zich een organisatie van verontruste bestuurders binnen de organisatie zou gaan nestelen. „Wie die weg toch zou willen bewandelen zal moeten kiezen: of in zijn eigen organisatieverband of daarbuiten, maar dan ook in elk opzicht”.

Bemoedigend is vanaf het begin het standpunt geweest

dat het NKV heeft ingenomen. Weloverwogen en genuanceerd heeft het op het werkverband gereageerd. Concluderend, dat van een organisatorisch verband tegenover en buiten de vakcentrales geen sprake is, wordt in *Ruim Zicht* gesteld: „Wanneer een groep bezoldigde en onbezoldigde vakbondsbestuurders die in de publiciteit is aangeduid als het ‘werkverband kritische vakbondsbestuurders’ een nieuwe visie over het functioneren van de vakbeweging op tafel kan brengen, dan wil het dagelijks bestuur ruimte scheppen voor discussie daarover binnen het NKV” ⁷. Het bovenstaande houdt uiteraard nauw verband met de functies, die men in een democratisch bestel toekent aan de vakbeweging. In grote trekken zijn dat er twee:

1. Ze levert binnen de bestaande maatschappelijke constellatie een bijdrage aan de behartiging van de belangen van de werknemers;
2. Daarnaast rekent zij het tot haar taak de fundamenteën en uitgangspunten van de sociaal-economische orde kritisch te analyseren.

Het is niet nieuw te stellen dat de eerste functie van de vakbeweging na de tweede wereldoorlog gedomineerd heeft. De laatste jaren beweegt de problematiek van de arbeidersbeweging zich van het nationale niveau naar de lagere niveaus van bedrijfstak en bedrijf. Democratisering van de onderneming, openheid in de verslaggeving, invloed op de beleidsbeslissingen in het bedrijf, fusies met bijbehorende afvloeiingsregelingen zijn enige nieuwe problemen. Maar ook in vanouds hét punt van overleg op het nationale niveau, de loonpolitiek, is (en wordt steeds meer) de functie van het nationale overleg in de feitelijke loonvaststelling teruggedrongen. De tendens naar kleinere onderhandelings-eenheden is onmiskenbaar.

Wil de vakbeweging effectief blijven functioneren dan eisen deze ontwikkelingen een activering en accentuering van de maatschappij-kritische of maatschappij-hervormende functie. De meer directe confrontatie van het vakbewegingsapparaat met de feitelijke arbeidssituatie van de

(Slot op blz. 770)

* De heer Van Voorden is als wetenschappelijk medewerker voor sociaal-economisch beleid verbonden aan de sociale faculteit van de Nederlandse Economische Hogeschool.

¹ „Trouw”, 27 juni 1970.

² „De Gids”, 24 juni 1970.

³ „De Vakbeweging”, 3 juli 1970.

⁴ „De Gids”, 24 juni 1970.

⁵ „De Vakbeweging”, 3 juli 1970; „Trouw”, 27 juni 1970.

⁶ „Metaalkoerier”, 3 juli 1970.

⁷ „Ruim Zicht”, 29 juni 1970.

Financieel beleid en jaarverslag

DRS. I. VAN DER ZIJPP*

Probleemstelling

De vruchteloze discussies over de verschillende waarde- en winsttheorieën, die jaren lang de Nederlandse literatuur over het jaarverslag hebben beheerst, schijnen thans ten einde te lopen. Het preadvies van Burgert voor de Accountantsdag 1967 rekt af met allerlei pogingen om aan te tonen, dat een bepaald systeem van waardering en winstberekening „goed” zou zijn, terwijl alle andere „fout” zouden zijn. De recente rede van Traas versterkt de conclusie, dat de keuze tussen de verschillende waarderingssystemen moet worden losgekoppeld van beschouwingen over waarde- en winsttheorieën¹.

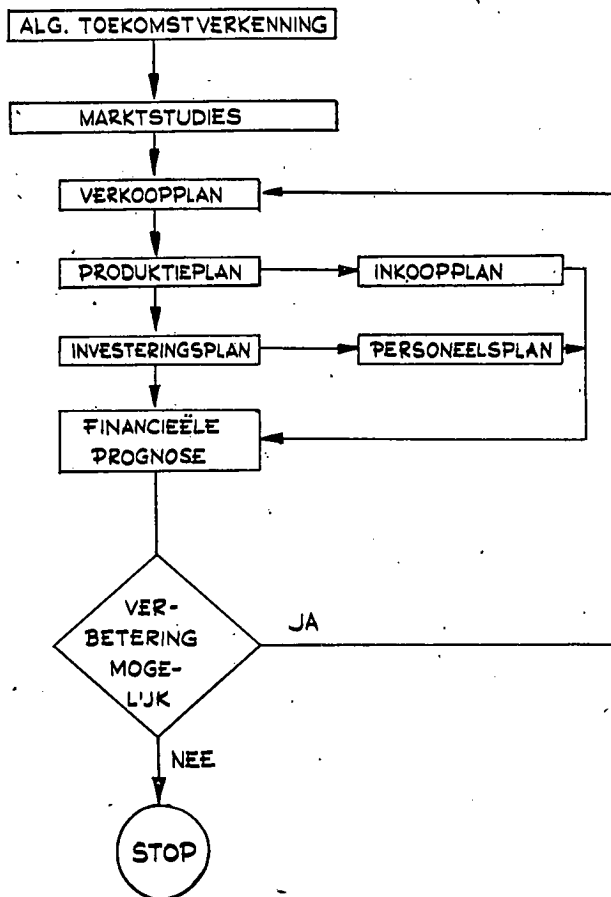
Uitgaande van dit standpunt bespreken wij in het volgende enkele consequenties van het uitgaafprijsstelsel en het vervangingswaardestelsel voor het financiële beleid. Met name wordt onderzocht, hoe de keuze tussen deze waarderingssystemen de mogelijkheden van het aantrekken van eigen en vreemd vermogen en het dividendbeleid van de onderneming beïnvloedt.

Ondernemingsplanning en financiering

De meeste grotere ondernemingen stellen regelmatig een ondernemingsplan op lange termijn op, waarin een visie op de mogelijke ontwikkeling van de onderneming in de komende vijf tot tien jaar wordt gegeven. De eerste stap in het opstellen van een dergelijk plan bestaat uit een onderzoek naar de stromingen in de maatschappij als geheel. Tegen de achtergrond van deze algemene toekomstverkenning moet men een prognose maken van de ontwikkelingen van de markten, waarmee het eigen bedrijf in verbinding staat c.q. waartoe het toegang zou kunnen krijgen. Vervolgens moet men vaststellen welke goederen men in de toekomst wenst te produceren en op welke markten men deze wenst te verkopen. De ondernemingsstrategie moet daarna worden uitgewerkt in de vorm van meer gedetailleerde activiteitenplannen voor de verschillende onderdelen van het bedrijf: de verkoop, de inkoop, de productie, het transport, de organisatiestructuur, de personeelsvoorziening, de investeringen, de research enz. De verschillende plannen worden uiteindelijk in een financiële prognose samengevat. Op basis daarvan beslist de ondernemingsleiding of nog andere alternatieven in overweging dienen te worden genomen. Zo ja, dan wordt het planningproces herhaald. Zo nee, dan wordt het laatste plan als richtlijn voor de verdere beslissingen over de ondernemingsontwikkeling geaccepteerd. Dit planningproces wordt globaal door nevenstaand schema beschreven².

De financiële prognose — die bestaat uit de geprognosticeerde balansen, verlies- en winstrekeningen en liquiditeitsoverzichten voor de komende jaren³ — vormt het uitgangspunt voor het financiële beleid. Het financiële beleid omvat:

— het aantrekken van geld van derden als de onderneming liquiditeitstekorten heeft;

- het afstoten van geld aan derden c.q. het tijdelijk beleggen van geld bij derden als de onderneming liquiditeitsoverschotten heeft;
- de dividenduitkering.

Om beslissingen over deze zaken te kunnen nemen, moet men in de eerste plaats vaststellen of de onderneming in de komende jaren geld over of tekort zou hebben. Daartoe zal men in eerste instantie een voorlopige financiële prognose opstellen op basis van de veronderstelling, dat alle

* De heer Van der Zijpp is als bedrijfs econoom werkzaam bij Hoogovens-IJmuiden.

¹ R. Burgert: *Bedrijfs economische grondslagen voor de gepubliceerde jaarrekening, preadvies voor de Accountantsdag 1967, bijlage bij „De Accountant” nr. 4 (september 1967)*; L. Traas: „Het winstbegrip in de open, naamloze vennootschap”, Haarlem 1970.

² H. I. Ansoff: „Corporate Strategy”, New York 1965; J. Argenti: „Corporate Planning”, Londen 1968.

³ C. F. Scheffer: „Financiële notities I”, 's-Gravenhage 1962, hoofdstuk IV; R. Matessich: „Accounting and Analytical Methods”, Homewood, Ill., 1964, hoofdstuk 9.

liquiditeitstekorten door het aantrekken van vreemd vermogen zullen kunnen worden gedekt, terwijl alle liquiditeitsoverschotten in kas zullen worden gehouden. Voorts zal men in de regel in eerste instantie ervan uitgaan, dat in de komende jaren hetzelfde dividendpercentage over het (onveranderde) aandelenkapitaal zal worden uitgekeerd als gemiddeld in de afgelopen twee of drie jaren.

In tweede instantie moet worden onderzocht of, en zo ja, hoe de financiering kan worden verbeterd. Om te beginnen nemen wij daarbij aan, dat de onderneming volgens de voorlopige prognose liquiditeitstekorten zal hebben. Wanneer deze situatie zich voordoet, kan men hetzij het investeringsprogramma beperken, hetzij geld van derden aantrekken. Het eerste alternatief laten wij buiten beschouwing. Wij nemen aan, dat het investeringsprogramma vaststaat en concentreren de aandacht op de financiering.

De keuze tussen eigen en vreemd vermogen

Men kan op vele manieren geld van derden aantrekken: door emissie van gewone aandelen, door emissie van preferente aandelen, door het afsluiten van converteerbare obligatieleningen, door het afsluiten van gewone obligatieleningen, door het opnemen van onderhandse leningen, door het opnemen van bankkrediet e.d. Op de vele mogelijke varianten van de vermogensvoorziening gaan wij hier niet in. Wij maken slechts enkele opmerkingen over het voornaamste onderdeel van de financiële beslissingsproblematiek: de keuze tussen eigen en vreemd vermogen. Wij gaan daarbij in de eerste plaats in op de koersvorming van de aandelen.

Ter verklaring van de koersbewegingen van aandelen moet men onderscheid maken tussen:

- de ontwikkeling van het gemiddelde koersniveau (uitgedrukt in bijv. de Dow Jones-index of de ANP-index);
- de ontwikkeling van de aandelenkoersen der afzonderlijke ondernemingen.

De trend en de fluctuaties in de ontwikkeling van het gemiddelde koersniveau worden bepaald door de algemene economische ontwikkeling — de bevolkingsgroei, de monetaire politiek, de belastingpolitiek, de investeringsdrang van het bedrijfsleven enz. — waarop de individuele onderneming geen invloed kan uitoefenen. De algemene koersbeweging vormt voor een onderneming een gegeven bij het uitstippelen van het financiële beleid. Het spreekt vanzelf, dat men zal trachten de toekomstige gemiddelde koersbeweging zo goed mogelijk te ramen op grond van macroeconomische studies.

Binnen de ontwikkeling van de aandelenkoersen in het algemeen kan de koers van de aandelen der eigen onderneming gunstig of minder gunstig verlopen. Hoe de aandelen van de eigen onderneming zich ten opzichte van de aandelen van andere ondernemingen zullen verhouden, wordt bepaald door de waardeoordelen van de beleggers. Deze waardeoordelen kan de individuele onderneming wel beïnvloeden.

Een belegger, die een aandeel in een onderneming koopt, verwerft een recht op een deel van de winst van deze onderneming. Of de winst van een onderneming op korte termijn wel of niet wordt uitgekeerd, is op lange termijn van secundair belang. De ingehouden winst wordt immers normaliter in de onderneming belegd en levert na verloop van tijd nieuwe winsten op. Deze nieuwe winsten kunnen opnieuw worden geïnvesteerd en ook later kan weer herbelegging van winsten plaatsvinden, maar vroeg of laat zal het onder normale omstandigheden tot uitkering moeten komen. Men kan derhalve zeggen, dat de waarde van een aandeel voor de belegger uiteindelijk door de winstgevendheid van de onderneming wordt bepaald⁴.

Betekent het laatste, dat de dividendpolitiek in het geheel geen invloed op de koersen heeft? Natuurlijk niet. Een onderneming, die haar aandeelhouders voortdurend geen of weinig dividend uitkeert, zal ondanks goede (ingehouden) winsten haar aandelenkoers relatief zien dalen. De stelling, dat de aandelenkoers vooral op de winstgevendheid van de onderneming berust, is waar zo lang een redelijke dividendpolitiek wordt gevoerd. Wat in dit verband onder redelijk moet worden verstaan, valt niet in het algemeen te zeggen. Dit wordt op korte termijn bepaald door de „public relations” van de onderneming. Het gaat hierbij met name om de vraag in hoeverre de ondernemingsleiding de aandeelhouders ervan weet te overtuigen, dat de ingehouden winsten na verloop van tijd tot grotere winsten leiden, zodat winsthouding op den duur voor de aandeelhouders voordelig is. Op lange termijn wordt het oordeel van de aandeelhouders over de dividendpolitiek vanzelfsprekend bepaald door de mate, waarin de beloften omtrent grotere winsten inderdaad worden waargemaakt.

Het voorgaande kan als volgt worden samengevat: het verloop van de aandelenkoersen van een bepaalde onderneming wordt bepaald door de algemene economische ontwikkeling en door de in opeenvolgende jaren gerealiseerde winst per aandeel. Men kan deze redenering ook omdraaien door gebruik te maken van het in de financiële pers regelmatig gepubliceerde begrip koers-winstverhouding. Hierdoor voegt men niets nieuws aan het voorgaande toe. Het wordt hierdoor echter wel mogelijk de koersvorming vanuit het standpunt van de onderneming te beschouwen.

Onder de koers-winstverhouding van een ter beurze genoteerd aandeel verstaat men het quotiënt:

$$\frac{\text{beurskoers per aandeel}}{\text{winst per aandeel}}$$

Laten wij deze verhouding voor een bepaalde onderneming weergeven door Q. Men kan dan ook schrijven:

$$\text{beurskoers} = Q \times \text{winst per aandeel.}$$

⁴ J. Baumol: „The Stock Market and Economic Efficiency”, New York 1965, hoofdstuk 3.

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

Deze laatste formule drukt uit, dat de beurskoers van de aandelen door Q en de winst per aandeel wordt bepaald. De koers-winstverhouding Q en de winst fluctueren beide in de loop van de tijd. Men kan nu zeggen, dat de veranderingen in de winst per aandeel worden bepaald door:

- de winstgevendheid van de investeringen van de desbetreffende onderneming, en
- de verhouding tussen het eigen en het vreemde vermogen (zie hieronder).

Het verloop van de koers-winstverhouding Q wordt bepaald door:

- de algemene economische ontwikkeling, en
- het oordeel van de beleggers over:
  - de fluctuaties in de winsten van de onderneming in opeenvolgende jaren (als maatstaf voor het risico van de belegging);
  - de trend in de winstontwikkeling (als indicatie van de verdere groei);
  - de dividendpolitiek van de betrokken onderneming ⁵.

In de gelijkheid beurskoers = Q × winst per aandeel wordt de situatie op één bepaald moment beschreven. Men kan elk van de drie grootheden bij ter beurze genoteerde aandelen per dag bepalen. Vooral de koers en Q blijken dan meestal sterk te fluctueren (de winst wordt meestal per kwartaal of per jaar bekend gemaakt).

Ook de fluctuaties in de beschouwde grootheden op korte termijn vormen een gegeven voor het financiële beleid. Deze fluctuaties zijn afhankelijk van allerlei speculatieve overwegingen, waarop een onderneming in het algemeen weinig invloed kan uitoefenen. Men zal bij het uitstippelen van het financiële beleid dus vooral de gemiddelden van de genoemde grootheden op lange termijn in beschouwing nemen. Deze kunnen worden voorgesteld door:

$$\text{beurskoers} = Q \times \text{winst per aandeel}$$

Wij komen nu terug op de vraag, hoe de keuze tussen eigen en vreemd vermogen ter dekking van gegeven liquiditeitstekorten moet worden bepaald. Stel, het gemiddelde totale geïnvesteerde vermogen is volgens de voorlopige financiële prognose in de komende jaren gelijk aan $\bar{K}$ en het gemiddelde rendement op het totale geïnvesteerde vermogen is gelijk aan $\bar{i}$. Stel verder, dat het gemiddelde bedrag aan vreemd vermogen — nog steeds volgens de voorlopige financiële prognose — gelijk is aan $\bar{L}$. Neem tenslotte aan dat het gemiddelde interestpercentage op het vreemde vermogen gelijk is aan $\bar{r}$. In dat geval is de gemiddelde winst per aandeel in de komende jaren, wanneer wij de vennootschapsbelasting even buiten beschouwing laten en wanneer er A aandelen zijn, gelijk aan:

$$\frac{\bar{i} \cdot \bar{K} - \bar{r} \cdot \bar{L}}{A}$$

Wij gaan ervan uit, dat $\bar{i}$ groter is dan $\bar{r}$. Het is dan gemakkelijk in te zien dat een financiering van een vergroting van het geïnvesteerde vermogen met ΔK door het aantrekken van vreemd vermogen tot een bedrag van ΔL (waarbij dus $\Delta K = \Delta L$) de winst per aandeel en dus mutatis mutandis de koers verhoogt. Immers, de toeneming van de winst per aandeel =

$$\frac{\bar{i} (\bar{K} + \Delta K) - \bar{r} (\bar{L} + \Delta L)}{A} - \frac{\bar{i} \bar{K} - \bar{r} \bar{L}}{A} = \frac{(\bar{i} - \bar{r}) \Delta K}{A}$$

Een verhoging van de koers is gewenst. In de eerste plaats

omdat de ondernemingsleiding de belangen van de aandeelhouders heeft te behartigen. In de tweede plaats omdat dit een eventueel noodzakelijke toekomstige aandelenemissie vergemakkelijkt. Men kan dus concluderen, dat een onderneming zo mogelijk haar expansie met vreemd vermogen zal financieren.

Een tweetal overwegingen versterkt deze conclusie:

- a. De wettelijke regeling, dat interestkosten bij de berekening van de fiscale winst mogen worden afgetrokken, maakt het aantrekken van vreemd vermogen extra aantrekkelijk.
- b. De expansie verloopt meestal schoksgewijze. Hierdoor ontstaan betrekkelijk kortdurende grote liquiditeitstekorten, die later veelal met ingehouden winsten kunnen worden opgevuld. Het vreemde vermogen past uiteraard precies in een dergelijke ontwikkeling.

Toch worden liquiditeitstekorten soms door een aandelenemissie in plaats van door het aantrekken van vreemd vermogen gedekt. Hiervoor zijn twee redenen aan te geven. Het kan zijn dat de beleggers geen vreemd vermogen willen verstrekken ⁶. Het kan ook zijn dat de eigen onderneming het risico van de financiering met vreemd vermogen te groot acht.

Om de bereidheid van de beleggers tot het verstrekken van vreemd vermogen te beoordelen, zal men in de eerste plaats de verhouding tussen het eigen en het vreemde vermogen in beschouwing nemen. De beleggers, die niet over

⁵ Deze elementen spelen in de moderne beleggingstheorie de belangrijkste rollen. H. M. Markowitz: *Portfolio Selection*, in „*The Journal of Finance*”, maart 1952, blz. 77-91; H. M. Markowitz: „*Portfolio Selection*”, New York 1959; W. J. Baumol: *An Expected and Gain-Confidence Limit Criterion for Portfolio Selection*, in „*Management Science*”, oktober 1963, blz. 174-182; „*The Value Line Investment Survey*”, gepubliceerd door Arnhold Bernhard & Co Inc. New York; „*Weekly Sheet of Industrial Statistics*”, gepubliceerd door U. S. Trust Company, New York.

⁶ In navolging van Modigliani en Miller brengen vele auteurs naar voren, dat de rendementseisen van de verschaffers van vreemd vermogen (en wellicht ook de rendementseisen van de verschaffers van eigen vermogen) steeds hoger worden naarmate de verhouding tussen het eigen en het vreemde vermogen kleiner wordt. De „cost of capital” van de onderneming stijgt met andere woorden bij een daling van de verhouding tussen het eigen en het vreemde vermogen. Het is duidelijk dat een dergelijk verband gemakkelijk in bovenstaande formules kan worden geïntroduceerd. Aangezien het echter ondoenlijk blijkt dit verband voor een individuele onderneming te kwantificeren, geven wij er de voorkeur aan de visie van de beleggers op de verhouding tussen het eigen en het vreemde vermogen op de hieronder aangegeven wijze als randvoorwaarde van het financiële beleid te beschouwen. Zie M. H. Miller en F. Modigliani: *Dividend Policy, Growth and the Valuation of Shares*, in „*Journal of Business*”, oktober 1961, blz. 411-433; A. A. Robichek en S. C. Meijers: „*Optimal Financial Decisions*”, Englewood Cliffs, N. J., 1965, hoofdstuk IV; J. F. Weston: *Valuation of the Firm and its relation to Financial Management*, opgenomen in „*Financial Research and Management Decisions*” (Ed. A. A. Robichek), New York 1967; J. R. Lindsay en A. W. Sametz: „*Financial Management*”, Homewood, Ill., herzdruk, 1967, Deel IV.

een financiële prognose van de desbetreffende onderneming beschikken, zullen immers veelal dit kengetal als maatstaf voor het risico van het verschaffen van vreemd vermogen hanteren. Daardoor ontstaat in bijna elke bedrijfstak een usantiële minimum verhouding tussen het eigen en het vreemde vermogen. De verhouding tussen het eigen en het totale vermogen van de onderneming op een bepaalde balansdatum kan met de hierboven gebruikte letters worden weergegeven door:

$$\frac{K - L}{K}$$

Vanuit het standpunt van *de eigen onderneming* komt het risico van het aantrekken van vreemd vermogen in vergelijking tot het risico bij emissie van aandelen in de absolute grootte van de liquiditeitstekorten tot uitdrukking. Het aflossingsschema van het vreemde vermogen wordt in het algemeen ongeveer aan de omvang van de liquiditeitstekorten aangepast. Hierdoor zou na het liquiditeitsdal opnieuw moeten worden geleend als de winsten zouden tegenvallen. Wanneer men daarentegen het eigen vermogen vergroot, blijft het geld beschikbaar en kan het — mits het niet onmiddellijk in nieuwe, in de prognose nog niet voorziene investeringen wordt gestoken — voor het opvangen van tegenvallers worden gebruikt.

Alvorens de keuze tussen het aantrekken van eigen vermogen en het aantrekken van vreemd vermogen te maken, is het vanzelfsprekend gewenst om de gevoeligheid van deze cijfers voor wijzigingen in de uitgangspunten te onderzoeken. Op basis van deze „sensitivity tests” kan vooraf worden nagegaan, hoe men mogelijke tegenvallers financieel kan opvangen.

Beleggingsbeleid en dividendbeleid

Een gezonde onderneming houdt meestal niet duurzaam geld over, omdat zich na verloop van tijd attractieve investeringsmogelijkheden voordoen. Tijdelijke overschotten kunnen voortvloeien uit het feit, dat men vroeger dan noodzakelijk was geld heeft aangetrokken in de vorm van aandelen of vreemd vermogen, omdat de kapitaalmarkt daarvoor op dat moment gunstig werd geacht. Er kunnen ook tijdelijke overschotten ontstaan doordat men het investeringsprogramma wegens hoge prijzen van de kapitaalgoederen of de schaarste aan goede arbeidskrachten even heeft moeten afremmen. In deze gevallen zal men de geldoverschotten op korte termijn zo goed mogelijk trachten te beleggen. Op de technische mogelijkheden hiertoe gaan wij niet in.

Zoals eerder werd opgemerkt, beïnvloedt de dividendpolitiek de koers-winstverhouding Q . Als een onderneming voor de komende jaren liquiditeitstekorten verwacht, zal zij geneigd zijn het dividend zo laag mogelijk te houden. Anderzijds zal men echter in verband met een eventuele noodzaak tot aandelenemissie de factor Q niet te veel willen drukken. Het vinden van een goede middenweg is vooral een kwestie van tactiek. Vele ondernemingen voeren daarbij een politiek van dividendstabilisatie (gekoppeld aan het verstrekken van bonusaandelen of stockdividenden als de ontwikkeling dit toelaat). Ook een goede voorlichting aan het belegend publiek is in deze van groot belang.

Het jaarverslag

Vrijwel alle ondernemingen pasten tot in het begin van de

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU W. STEMMER & ZN N.V.

Lieven de Keystr. 77, tel. (010) 20 06 86, Rotterdam-14
vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Hilversum, Maastricht, Renkum, Rheden, Rotterdam en Veldhoven.

Wij leveren ook

NOTULEN VAN DIRECTIE- EN AANDEELHOUDERSVERGADERINGEN

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

(I.M.)

twintigste eeuw bij het opstellen van hun jaarverslagen hetzelfde waarderings- en afschrijvingsstelsel toe. Dit systeem, dat men later ging aanduiden als het uitgaafprijsstelsel, bestaat uit enkele simpele regels, die alom bekend zijn: de duurzame produktiemiddelen worden op de balans gewaardeerd tegen hun aanschafprijzen minus de ook op de aanschafprijzen gebaseerde afschrijvingen tot de balansdatum. De op basis van de aanschafprijzen berekende afschrijvingen worden ten laste van de resultatenrekening gebracht. De voorraden niet-duurzame goederen (grondstoffen, hulpstoffen, tussenprodukten en eindprodukten) worden in beginsel gewaardeerd tegen hun aanschafprijzen. Aangezien men het echter als „goed koopmansgebruik” beschouwde om geen te gunstige voorstelling van zaken te geven waardeerde men de niet-duurzame goederen tegen hun vervangingswaarden (de inkooprijzen c.q. de kostprijzen op de balansdatum) of hun opbrengstwaarden (de verkoopprijzen op de balansdatum) als de laatste lager waren. Het spreekt daarbij vanzelf, dat de aanschafprijzen en de vervangingswaarden van niet-duurzame goederen in de praktijk vaak niet veel uiteenlopen. Men zal de vervangingswaarden immers niet precies op de balansdatum, maar als een gemiddelde van een voorgaande periode vaststellen. Wanneer nu de voorraden redelijk courant zijn, hebben de uitgaafprijzen op dezelfde periode betrekking.

Vooraf onder invloed van de tomeloze inflatie in Duitsland rees na de eerste wereldoorlog verzet tegen de toepassing van het uitgaafprijsstelsel. Verschillende auteurs merkten op, dat het uitgaafprijsstelsel bij sterk stijgende prijzen leidt tot hoge winsten in de jaarverslagen. Deze hoge winsten kunnen leiden tot hoge dividenduitkeringen. Als de produktiemiddelen te zijner tijd vervangen moeten worden, moet echter een groter bedrag dan in het verleden worden uitgegeven. Het gevaar bestaat, dat de onderneming door de hoge dividenduitkeringen dit bedrag niet op tafel kan brengen.

Als men deze gedachtengang aanvaardt, rijst de vraag hoe dan wél moet worden afgeschreven. Om te voorkomen dat het jaarverslag een willekeurig instrument ter beïnvloeding van de aandeelhouders zou worden, zocht men naar een min of meer objectieve grondslag voor de berekening van de afschrijvingen in plaats van de aanschafprijzen. Hiervoor koos men de vervangingswaarde van de verschillende goederen. Alle voorstanders van een gewij-

zigt waardestelsel waren het er wel over eens, dat de hoogte van de afschrijvingen aan de vervangingswaarden der duurzame produktiemiddelen zou moeten worden gekoppeld.

Over een tweede punt waren de betrokken auteurs het ook eens: de op basis van de vervangingswaarden berekende afschrijvingen dienden ten laste van de resultatenrekening te worden gebracht, en de onderneming zou nooit of te nimmer meer dan de daarop gebaseerde winst aan de aandeelhouders mogen uitkeren.

Ter motivering van de laatste stelling zijn verschillende gedachten naar voren gebracht. Diverse auteurs hebben ter verdediging van het vervangingswaardestelsel theoretische constructies omtrent het waardeverloop van de onderneming en de betekenis van de winst daarin opgesteld. Men beperkte zich daarbij niet alleen tot de duurzame produktiemiddelen. Ook de waardering van de voorraden werd in de beschouwingen betrokken. Vragen, waarover veel strijd is gevoerd, waren onder meer: moeten de goederen op de balans eveneens tegen vervangingswaarden worden gewaardeerd? en: hoe moeten verschillen tussen de waarden van de goederen op de beginbalans en de waarden op de eindbalans in de jaarcijfers over het desbetreffende jaar worden verwerkt?

Wanneer men de discussie over deze onderwerpen overziet⁷, moet worden geconcludeerd dat geen enkele der in het verleden opgestelde waarde- en winsttheorieën leidt tot de berekening van een winstcijfer, dat als het maximaal uitkeerbare bedrag kan worden beschouwd (als men onder het maximaal uitkeerbare bedrag een zodanig winstcijfer verstaat, dat de onderneming niet in financiële moeilijkheden kan komen als niet meer dan deze winst wordt uitgekeerd, terwijl noodzakelijkerwijs wel moeilijkheden ontstaan als de onderneming een groter bedrag aan dividend zou uitkeren).

Het zou zinloos zijn nu nog op alle details van de vaak verwarde discussie over dit onderwerp in te gaan. Veel van de beschouwingen over de verschillende waarde- en winsttheorieën dient zo snel mogelijk overgebracht te worden naar wat Galbraith in ander verband het „museum van de irrelevante ideeën” noemt⁸. Om de keuze tussen het uitgaafprijsstelsel en het vervangingswaardestelsel als grondslag voor de jaarverslaggeving te kunnen maken, dient men zich slechts twee vragen te stellen. Men moet in de eerste plaats onderzoeken welk van beide stelsels objectief beschouwd de meest zinvolle informatie voor de besluitvorming van de ondernemingsleiding en de beleggers oplevert. Men moet in de tweede plaats nagaan hoe de twee systemen de financieringsmogelijkheden van de onderneming beïnvloeden. In dit artikel wordt getracht de tweede vraag te beantwoorden. En passant willen wij echter allereerst enkele opmerkingen in antwoord op de eerste vraag maken.

Welk stelsel geeft de meest zinvolle informatie?

De inhoud van de op basis der twee waarderingssystemen berekende jaarcijfers kan als volgt worden omschreven:

I. De op basis van het *uitgaafprijsstelsel* berekende balans geeft aan wat men werkelijk in het verleden heeft geïnvesteerd minus wat daarvan ten laste van de vroegere winsten is gebracht. De resultatenrekening vertoont de winst in de beschouwde periode onder aftrek van een proportioneel deel van de werkelijk geïnvesteerde bedragen. De aldus berekende balans en resultatenrekening vormen een nacalculatie van de hierboven genoemde financiële prognose. Men kan met andere woorden zeggen, dat het op het uit-

De Pous uit topleiding Kabelfabrieken:
hij trok al aan genoeg touwen

Nieuwe Italiaanse regering:
ei van Colombo?

Duits-Russisch akkoord in Moskou:
de CDU kijkt met Scheele ogen toe

Amsterdamse politie:
drug werk

(ongecorrigeerd)

gaafprijsstelsel gebaseerde jaarverslag een verantwoording geeft van het door de ondernemingsleiding gevoerde beleid.

II. Het doel van de winstberekening volgens het *vervangingswaardestelsel* is primair vast te stellen welk deel van de jaarlijkse kasstroom in de onderneming moet worden gehouden in verband met de toekomstige noodzakelijke vervanging van de installaties. Deze doelstelling moet uiteraard niet zo worden opgevat, dat de onderneming op het moment van vervanging het te betalen bedrag liquide zou moeten hebben. Bij een voortdurende prijsstijging zou men na de bruikbaarheidsduur van een installatie niet voldoende geld hebben om haar door een nieuwe te vervangen als men de op de (steeds stijgende) vervangingswaarden gebaseerde afschrijvingsbedragen eenvoudig als kasgeld terzijde zou hebben gelegd. De doelstelling van de verdedigers van de vervangingswaardetheorie moet dan ook dynamisch worden geïnterpreteerd. In het algemeen worden de afschrijvingsbedragen niet als kasgeld bewaard, doch voor de financiering van de expansie van het bedrijf gebruikt. Men moet aannemen, dat de aldus belegde afschrijvingsbedragen in de loop van de tijd met de algemene prijsstijging meegroeien. De toepassing van het vervangingswaardesysteem (gekoppeld aan het gebruik van de afschrijvingsbedragen voor de expansiefinanciering) betekent dan, dat de onderneming voor haar vervangingsinvesteringen geen beroep op geldmiddelen van derden behoeft te doen (boven haar behoefte daaraan voor expansiefinanciering).

De keuze tussen het uitgaafprijsstelsel en het vervangingswaardestelsel is blijkens het bovenstaande in de eerste plaats afhankelijk van de vraag of de ondernemingsleiding het jaarverslag als een nacalculatie van het gevoerde beleid dan wel als een indicatie van het ondernemingsresultaat boven het voor vervanging te reserveren (en onmiddellijk te investeren) bedrag wenst te hanteren.

Naar het ons voorkomt, zal men in de meeste gevallen de nacalculatie van het gevoerde beleid het belangrijkste vinden. Het op basis van het vervangingswaardestelsel berekende winstcijfer is in een moderne onderneming een weinigzeggend getal. Niet de vervanging, maar de groei staat voorop. Het uit te keren dividend wordt dan ook niet

⁷ Zie R. Burgert, t.a.p.

⁸ J. K. Galbraith: „The New Industrial State”, Boston 1967, blz. 179.

uit het jaarverslag over de afgelopen periode afgeleid, maar bepaald op basis van de financiële prognose voor de komende jaren, die hierboven is besproken. De nacalculatie van het gevoerde beleid kan daarentegen belangrijke aanwijzingen voor het toekomstige beleid geven.

Wij komen aldus tot de conclusie dat het op basis van het uitgaafprijsstelsel opgestelde jaarverslag in het algemeen van meer betekenis voor de ondernemingsleiding en voor de beleggers is dan een op basis van het vervangingswaarde opgesteld jaarverslag.

Welk stelsel biedt de beste financieringsmogelijkheden?

Alvorens op de betekenis van de jaarcijfers voor de positie van de onderneming op de vermogensmarkt in te gaan, moeten wij nog opmerken, dat noch het op basis van het uitgaafprijsstelsel berekende eigen vermogen, noch het op basis van een vervangingswaardestelsel berekende eigen vermogen de werkelijke „waarde” van de onderneming aangeeft, indien men onder de „waarde” verstaat het geldbedrag dat een buitenstaander voor de onderneming zou willen betalen. De waarde in deze betekenis zou men moeten bepalen door een financiële prognose voor een zeer groot (in principe oneindig) aantal jaren op te stellen en vervolgens de kasstroom van de onderneming tegen een zeker interestpercentage te disconteren⁹. Bij fusies of bij overname van een onderneming als geheel wordt soms getracht de waarde op deze manier te bepalen. Deze calculatie staat evenwel los van het jaarverslag. Men kan hoogstens zeggen, dat het eigen vermogen volgens een op basis van de vervangingswaarden berekende balans een indicatie van de verkoop- of overname waarde van een onderneming vormt¹⁰. Als argument daarvoor is wel naar voren gebracht, dat een buitenstaander niet veel meer voor een onderneming zal willen betalen dan de kosten van herbouw ervan. Aangezien het bestaande, reeds verscheidene jaren oude, productieapparaat niet te herbouwen is en verschillende niet in goederen belichaamde factoren mede de waarde van een onderneming bepalen, kan aan deze redenering echter niet veel betekenis worden toegekend.

Om te bepalen welke invloed beide waarderingsstelsels hebben op de relaties van de onderneming met de vermogensmarkt, moet men ingaan op de oorspronkelijke reden voor het invoeren van het vervangingswaardestelsel: de vrees voor hoge dividendeisen van de zijde van de aandeelhouders. Hieraan moet echter niet alleen aandacht worden geschonken. In feite moet men bij de beoordeling van het waarderingsstelsel op de financiering drie factoren in beschouwing nemen:

- de verhouding tussen het eigen en het vreemde vermogen;
- de winst per aandeel, dus b1 de koersen b2 het dividend.

ad a.

Bij stijgende prijzen leidt het uitgaafprijsstelsel tot een lagere verhouding tussen het eigen en het vreemde vermogen dan het vervangingswaardestelsel. Toepassing van het vervangingswaardestelsel bevordert dus bij stijgende prijzen het aantrekken van vreemd vermogen.

ad b1. Bij stijgende prijzen leidt het uitgaafprijsstelsel tot een hogere winst per aandeel en dus mutatis mutandis tot een hogere koers dan het vervangingswaardestelsel. Toepassing van het uitgaafprijsstelsel vergemakkelijkt derhalve het aantrekken van eigen vermogen.

(Vervolg van blz. 764)

achterban vormt hiervoor de voedingsbodem. De vakorganisaties zullen hun strategieën daaraan moeten aanpassen, hetgeen mede noodzaakt tot een kritische waardering van de eigen structuren.

In dit verband kan worden gewezen op de verzelfstandiging van het vakbondsapparaat, waardoor de leden vervreemd raken. Dit proces is onder meer tegen te gaan door: vakbondsfunctionarissen het inzicht bij te brengen van de noodzaak een bewustwordingsproces bij de werknemers in te zetten, opdat zij bestaande kaders niet zonder meer aanvaarden; de verzuiling in de vakbeweging tegen te gaan; in de organisatie en opbouw van de vakbeweging haar idealen voor een toekomstige maatschappij sterker tot uitdrukking te laten komen⁸.

Juist met betrekking tot dergelijke belangrijke vraagstukken zou men verwachten dat de vakorganisaties iedere mogelijke weg, die leidt naar betere aansluiting op de vigerende maatschappelijke problematiek, op zijn bruikbaarheid zouden onderzoeken. Dat één van de mogelijke wegen, die van een Werkverband Kritische Vakbondsbestuurders, door twee van de drie vakcentrales krachtig van de hand is gewezen, zou tot de conclusie kunnen leiden dat de verzelfstandiging van het vakbondsapparaat reeds zover is voortgeschreden dat:

- de maatschappelijke ontwikkeling niet geheel juist wordt getaxeerd,
- de vakbeweging in haar functionering een belemmering voor maatschappijvernieuwende tendenties kan gaan vormen.

W. van Voorden

⁸ Jaap van der Doef en Stan Poppe: *De strategie van de vakbeweging, in „Strategie van de arbeidersbeweging”, Conferentiemap studiedagen Bentveld, 22-23 mei 1970. Uitgave Sociologisch Instituut te Leiden.*

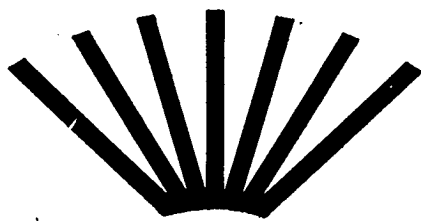
ad b2. Het dividendbeleid moet, zoals hierboven werd geschetst, op de financiële prognose voor de komende jaren worden gebaseerd. Voor zover hoge winsten per aandeel tot gevolg hebben, dat de aandeelhouders hoge dividenduitkeringen eisen, kan toepassing van het vervangingswaardestelsel bij stijgende prijzen de voorkeur verdienen.

Op grond van het voorgaande zou men kunnen zeggen, dat het uitgaafprijsstelsel voor de evaluatie van het gevoerde beleid de voorkeur verdient, terwijl beide stelsels bepaalde voordelen in verband met de financiering hebben.

I. van der Zijpp

⁹ J. R. Hicks: *„Value and Capital”, Oxford 1939, blz. 191 e.v.*; C. F. Scheffer: *Winstkapitalisatie versus dividendkapitalisatie bij het waarderen van aandelen, in „Economie”, maart 1969, blz. 253-270.*

¹⁰ H. C. van Straaten: *„Inhoud en grenzen van het winstbegrip”, Leiden 1957, blz. 111.*

Boek-van- de-maand

In dit handzame boekje* behandelt Dr. Douben in hoofdzaak twee problemen: de ontwikkeling van de personele inkomensverdeling in Nederland, en de invloed daarop van de loonen en inkomstenbelasting. De schrijver zet zich af tegen degenen die over dit onderwerp schrijven en spreken zonder zich op de cijfers te baseren; zelf wil hij zoveel mogelijk statistisch onderbouwde informatie geven. Bij het eerste onderwerp — de ontwikkeling van de inkomensverdeling, zoals die blijkt uit de gegevens van het CBS — lukt dat heel aardig. Bij het tweede onderwerp — de fiscale invloed — ligt het veel moeilijker. Douben maakt duidelijk dat wij weinig weten over het ontwijken en vooral over het afwentelen van de belastingdruk, en zodoende is de invloed van de fiscus op de uiteindelijke verdeling niet te achterhalen. Om deze reden blijven „macht en onmacht” van overheid en fiscus goeddeels in het duister. De titel, en vooral de ondertitel van deze publikatie kunnen licht des lezers verwachtingen te hoog spannen. Aangezien wij niet weten hoe de primaire verdeling er zonder belastingheffing zou hebben uitgezien — Douben laat ons wat dat betreft geen illusies — kunnen we zelfs niet vaststellen hoeveel herverdeling er in feite optreedt. Dit boek heeft dienaangaande een duidelijk agnostische strekking.

Maar overigens bevat het veel nuttige gegevens en belangwekkende beschouwingen. Douben laat zien dat de inkomensongelijkheid in de laatste vijftig jaar tastbaar is afgenomen. Hij gebruikt daartoe als maatstaf de relatieve gemiddelde afwijking en voorts de inkomensaandelen van de verschillende decielen (de door de Lorenzcurve aangegeven methode). Beide maatstaven wijzen op nivellering van het inkomen-vóór-belasting. Dit geldt

De onbekende (her)verdeling

PROF. DR. J. PEN

zowel bij een vergelijking van vooroorlogse en naoorlogse cijfers als bij een analyse van het naoorlogse materiaal; de nivellering heeft zich sinds 1950 duidelijk voortgezet. Wat de jaren vijftig betreft is dit zonder meer duidelijk. Voor de jaren zestig is het beeld wat minder helder; de relatieve gemiddelde afwijking is sinds 1960 weer iets

heid inhoudt. Laat men de vakantiewerkers er buiten, dan zet de nivellering zich in de jaren zestig voort. Dat vaak het tegendeel wordt beweerd komt omdat men de cijfers onvoldoende doorziet; Douben waarschuwt voortdurend tegen oppervlakkig gebruik van de statistieken.

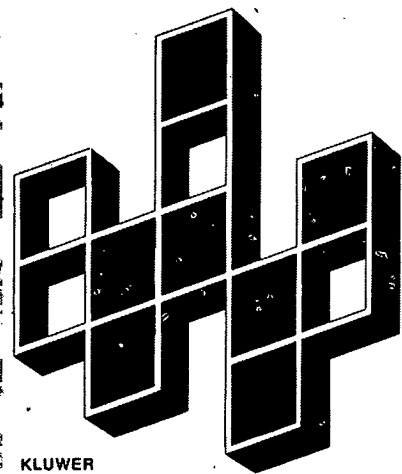
Als de voornaamste oorzaak van de afnemende ongelijkheid der inkomensvóór-belasting ziet Douben het dalende aandeel van het kapitaal in het nationale inkomen, dat tot onder de vijf procent is geslonken. Het lijkt mij persoonlijk zeer gelukkig dat hij de brug slaat tussen categoriale en personele verdeling; dit gebeurt te zelden. Anderzijds had ik graag gezien dat Douben wat dieper was ingegaan op dat dalende kapitaal-aandeel. Het komt bij hem enigszins te voorschijn als een geheimzinnige structuurbreuk, teweeggebracht door de oorlog. Dit miskent de trendmatige beweging, die zich in alle westelijke landen voordoet. We hebben hier te doen met een van die paradoxen van het kapitalisme: naarmate de productie steeds kapitalistischer wordt, wordt de verdeling steeds „laboristischer”. Ik zou de verklaring van de paradox willen zoeken bij de lage substitutie-elasticiteit tussen arbeid en kapitaal, waardoor de snelst groeiende factor zijn aandeel ziet afnemen (de zgn. wet van Hicks). Hoe dat ook zij, Douben laat duidelijk zien dat dit verschijnsel zijn uitwerking op het aandeel van de top-tien-procent niet heeft gemist.

Andere oorzaken van de grotere gelijkheid zijn volgens Douben: de toegenomen scholing, de uittocht der landarbeiders, kleine middenstanders

HET HERVERDEELDE INKOMEN

MACHT EN ONMACHT VAN OVERHEID EN FISKUS

DR. N. H. DOUBÉN

KLUWER

opgelopen, maar Douben laat zien dat dit het gevolg is van de snelle toename van het aantal vakantiewerkers. Deze jongelui duiken in de CBS-gegevens op als trekkers van zeer lage inkomens, hetgeen uiteraard niet wil zeggen dat deze „denivellering” ook een echte toename van de ongelijk-

* Dr. N. H. Douben: *Het (her)verdeelde inkomen. Macht en onmacht van overheid en fiskus*. Kluwer, Deventer 1970, 173 blz., f. 16,50.

en kleine boeren. Hij legt niet de nadruk op de AOW, en concludeert zelfs dat de nivellering zich vooral in de bovenste regionen van de inkomenspiramide heeft afgespeeld. De top-tien-procent zou er op achteruit zijn gegaan ten bate van de derde en de vierde deciel; aan de voet zouden de mensen niet hebben geprofiteerd. Hier ligt een van de weinige punten waarop ik het met Douben oneens ben. Hij let op het vrijwel constante aandeel van de onderste decielen, maar vergeet dat de bezetting daarvan in de loop der decennia radicaal is gewijzigd. Vóór de invoering van de Noodwet-Drees hadden vele bejaarden nauwelijks een inkomen en kwamen zij niet in de statistieken voor. Nu wel. Bovendien doet de toenemende vergrijzing hun aantal nog steeds groeien. Aan de voet vindt dus een voortdurende aanwas plaats van relatief arme mensen, die het echter steeds beter krijgen; de AOW-uitkeringen zijn snel opgetrokken. Dit heet bij mij: nivellering. De Lorenzcurve kan ons hier gemakkelijk parten spelen¹.

Overigens is Douben de eerste om te wijzen op onvolkomenheden in het materiaal, dat op belastinggegevens berust. De daling van het aandeel van de top-tien-procent is minder spectaculair dan uit de cijfers blijkt, omdat kapitaalwinsten niet in de fiscale gegevens zijn verwerkt. Dat kan het aandeel van 31% op 35% brengen, althans voor 1964; later heeft deze factor de ander kant op gewerkt. Dan is er nog de belastingontduiking, die vooral bij de hogere inkomens speelt. Ook wordt het beeld versluierd doordat de fiscale aftrekposten, en speciaal de vriendelijke behandeling van de eigen woning, voor hogere inkomens meer effect sorteren dan voor lage. Douben maakt daarover interessante berekeningen, maar is niet van mening dat deze statistische oneffenheden de conclusie van de voortschrijdende nivellering aantasten. Ik vind zijn betoog wat dit betreft constructiever dan dat van Titmuss — de voornaamste criticus van de fiscale inkomensgegevens — die alleen maar puinhopen achterlaat en er niets voor in de plaats geeft.

Zoals gezegd heeft Douben het veel moeilijker met de vaststelling van de fiscale herverdeling. Hij heeft zich ontdaan van het oude vooroordeel dat een inkomstenbelasting niet kan worden afgewenteld, maar kan niet precies zeggen in hoeverre „fiscale acrobatiek” en het doorschuiven van de druk in feite optreden. Voor één geval, gegrepen uit het volle onderwijsleven,

zijn gegevens aanwezig. Men kan het salaris van een hoogleraar, een lector en een leraar M.O. delen door dat van een onderwijzer en nagaan hoe deze drie breuken (thans ongeveer 3,2 : 2,6 en 1,8) zich in de loop van de tijd hebben ontwikkeld. Door dit te doen met de cijfers vóór en ná inkomstenbelasting komt men iets op het spoor omtrent de afwenteling. Douben toont aan dat de netto breuken, dus na belastingheffing, sinds 1921 veel stabielere zijn geweest dan de bruto breuken; in feite zijn de netto verhoudingen sinds 1948 niet veranderd. Ook de ontknittingsoperaties tussen 1960 en 1964 hebben de netto verhoudingen niet gewijzigd, hetgeen er op wijst dat de ontknicking goeddeels een compensatie voor de toegenomen inkomstenbelasting is geweest. De werkgever, dus in dit geval de Schatkist, betaalt de progressie. Douben waarschuwt er tegen deze conclusie voor het onderwijzend personeel uit te breiden over andere beroepen, al heeft hij wel het gevoel dat de afwentelingsmogelijkheden bij notarissen, artsen, medische specialisten en computerprogrammeurs groter zijn dan bij winkeliers, hoofd- en handarbeiders en het grootste deel der ambtenaren. Maar zoveel is zeker, dat de tabellen van de inkomstenbelasting in vele opzichten een veel te somber beeld geven. Vele inkomens zouden zonder deze druk niet zo hoog zijn geweest als ze nu zijn. Dit heldert, helaas, niet op hoe het nu precies zit met de herverdelende macht van de overheid!

En zulks te meer niet omdat de invloed van de overheidsuitgaven ongekwantificeerd blijft. Douben noemt dit terrein onontgonnen — hij had misschien op het pionierswerk van Vos en Wijnmaalen kunnen wijzen — en inderdaad is zijn pleidooi voor méér onderzoek naar het profijt van de overheidsuitgaven zeer terzake. Maar het ontbreken van enigerlei indicatie omtrent de saldi, voor de verschillende sociale groepen, van profijt en belasting maakt dat de herverdeling ten onzent nog meer in de mist blijft dan zij al is. In het buitenland zijn hierover wel enkele (zeer grove en zeer experimentele) studies verricht.

Het ligt voor de hand Doubens visie op de herverdeling te vergelijken met die van anderen, en dan denk ik vooral aan F. Hartog, wiens *Verdelingspolitiek* (1969) één krachtige waarschuwing is tegen „overtrokken” sociale voorzieningen, een „dolgedraaide” inkomstenbelasting en een overheid die telkens door het economische mechanisme wordt verslagen, maar daar aldoor

maar geen lering uit trekt. Op het eerste gezicht heeft Douben geheel andere opvattingen. Hij zegt (blz. 53) naar aanleiding van een internationale vergelijking, dat uit de cijfers niet blijkt dat nivellering de groei aantast. Woorden als dolgedraaide en overbelast komen bij hem niet voor. Sombere geluiden over onderdrukking van het initiatief of het sparen zal men vergeefs bij hem zoeken. Maar wel schrijft Douben (blz. 71): „Dat op korte termijn én zonder ernstige nevengevolgen de inkomensverdeling aanzienlijk te wijzigen is lijkt ons minstens voor serieuze twijfel vatbaar”. Hij wil het zoeken in een internationaal gecoördineerde inkomenspolitiek — maar daar zie ik persoonlijk niet veel van komen — en vooral in een beleid dat aangrijpt bij de oorzaken van de verdeling, namelijk bij de vraag- en aanbodverhoudingen. Dit pleidooi voor een gelijke start, door Douben omschreven als een „fundamentele democratisering”, wordt stellig door Hartog onderschreven. Waaruit blijkt, dat economen soms minder ver van elkaar staan dan men, door slechts te letten op hun krachtige woordgebruik, wel eens zou kunnen menen.

J. Pen

¹ Ook op een andere plaats (blz. 97) voert Douben de vergrijzing en de toeneming van het aantal jeugdloners aan als een oorzaak van denivellering. Ik zou dat liever niet zo noemen.

Mededelingen

Cursussen Besliskunde en Toegepaste Statistiek

Het Adviesbureau voor Kwaliteitsbeleid en Besliskunde zal dit najaar de 12e Informatiecursus Besliskunde (Operational Research) en de 3e cursus Toegepaste Statistiek organiseren.

De aangekondigde cursus *Besliskunde* is bedoeld voor leidinggevende functionarissen in industrie en handel en bij de overheid. Deze cursus omvat een tiental bijeenkomsten, telkens twee op

één dag ('s middags en 's avonds) met een tussenruimte van twee weken.

De cursus *Toegepaste Statistiek* is bedoeld voor functionarissen op middelbaar niveau in industrie, handel, bij de overheid, op wetenschappelijke instituten, laboratoria, enz. Deze cursus omvat 24 bijeenkomsten, telkens twee op één dag ('s middags en 's avonds), eveneens met een tussenruimte van twee weken.

Bij beide cursussen ligt het accent op de toepassingen. Tevens zullen bij beide cursussen uitvoerige syllabi ter beschikking worden gesteld, terwijl bij de cursus *Toegepaste Statistiek* een tabellenboek zal worden uitgereikt.

Voor nadere inlichtingen: bovengenoemd Adviesbureau, Weena 700, Rotterdam, tel. (010) 14 51 00.

Examen operationele research analist 1970/1971

Het door de Vereniging voor Statistiek ingestelde examen voor het diploma Operationele Research Analist zal in januari 1971 wederom worden afgenomen.

Het examen bestaat uit twee delen. Het eerste deel is een statistische propaedeuse in de vorm van het examen Statistisch Analist Algemeen Ge-deelte, of eventueel een andere in het examenreglement van het examen Operationele Research Analist nader gespecificeerde prestatie. Het tweede deel betreft de eigenlijke operationele research. De schriftelijke zitting van dit examen zal in principe op 19 januari 1971 en de mondelinge zitting om-

streeks *begin maart* plaatsvinden. Het voor het examen vereiste werkstuk dient vóór 15 oktober 1970 te worden ingeleverd.

Een volledig beeld van de eisen voor en de gang van zaken bij het examen geeft de uitgave *Examen Operationele Research Analist, Examenreglement en Examenprogramma*, dat verkregen kan worden door f. 4 over te maken op girorekening 202091 ten name van de Vereniging voor Statistiek, Weena 700 te Rotterdam.

Aanmelding voor het examen Operationele Research Analist dient te geschieden vóór 1 oktober 1970 door een inschrijfformulier dat verkrijgbaar is bij de secretaris van de Vereniging voor Statistiek, Weena 700 te Rotterdam, ingevuld te retourneren.

Universiteit van Amsterdam

Bij de subfaculteit der sociaal-culturele wetenschappen van de Faculteit der sociale wetenschappen bestaat plaatsingsmogelijkheid voor

twee economen

wier taken zullen zijn het geven van werkcolleges aan candidandi en kandidaten, het leiden van hun studie en het verrichten van wetenschappelijk onderzoek.

Vereist is ten minste het bezit van het doktoraal diploma in de economische wetenschappen, waarbij voor één van de twee posten ruime kennis van de wiskundige economie en de econometrie zeer gewenst is.

Belangstelling voor politieke en sociale vraagstukken, alsmede bereidheid zich in moderne onderwijsmethodiek te bekwamen, zijn noodzakelijk.

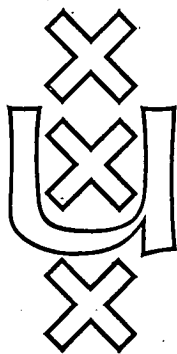
Gelegenheid wordt geboden tot het voorbereiden van een proefschrift.

Aanstelling zal geschieden in het rangenstelsel voor de wetenschappelijke medewerkers.

Inlichtingen bij

Prof. Dr. H. A. J. F. Misset,
(tel. (020) 21 44 55, toestel 1371).

Schriftelijke sollicitaties te richten aan het Hoofd van de Dienst Personeelszaken der Universiteit, Spui 21 te Amsterdam-C.

N.V. Nederlandse Gasunie

TRANSPORT EN VERKOOP VAN AARDGAS

vraagt voor de Afdeling Economie van de Financieel/Economische Sector van haar Hoofdkantoor te Groningen een

economisch medewerker

voor het maken van economische analyses en rentabiliteitsstudies.

De voorkeur gaat uit naar een academisch gevormd medewerker met wiskundige belangstelling.

Leeftijd: 25 - 35 jaar.

Schriftelijke sollicitaties, met vermelding van advertentienummer, geboortedatum, opleiding en ervaring, datum van mogelijke indiensttreding, enz. te richten aan de Afdeling Personeelsformatie, onder no. PF 518/8002, postbus 19, Groningen.

**HENDRIX'
FABRIEKEN
N.V.
BOXMEER**

is een moedermaatschappij van een groot aantal vennootschappen op het gebied van de agrarische veredelingsindustrie met vestigingen in binnen- en buitenland.

Op onze Centrale MARKETING vragen wij een

ASSISTENT(E) VOOR DE „MARKETING RESEARCH”

Deze functie omvat:

- Marktonderzoek: voorbereiding, uitvoering, resultatenanalyse, interpretatie, rapportering.
- Documentatie: lezen, selecteren, documenteren, doorstroming verzorgen.
- Externe institutionele contacten.

De werkzaamheden staan onder rechtstreekse leiding van de marketing-coördinator en dienen te geschieden in samenwerking en nauw contact met de directies van de verschillende dochtermaatschappijen.

Wij vragen:

1. grondige kennis van en ervaring met marktonderzoek en de markt-onderzoekstechnieken.
2. enige ervaring met documentatie en documentatiesystemen.

Tot aanbeveling strekt kennis van de levensmiddelenbranche.

Wij denken voor deze post aan een man of vrouw tussen 25 en 30 jaar, met voltooide opleiding gymnasium-b of h.b.s.-b.

Belangstellenden kunnen schrijven onder vermelding van leeftijd, ervaring, opleiding en sollicitatiemotief aan de Dienst voor Personeel en Organisatie van Hendrix' Fabrieken N.V., Postbus 1, Boxmeer.